faţă de *l* într'un astfel de raport, ca să poată fi asimilat sau disimilat. Câtă vreme nu putem da o explicare fiziologică satisfăcătoare pentru evoluţia lui *pl* la *kl* şi câtă vreme din studiul dialectelor vii nu vom cunoaşte cazuri sigure de salturi fonetice nu voiu puteà admite, din punct de vedere principiar, aceste explicări, ci stăruesc a crede că *k'atră* al tuturor regiunilor româneşti s'a născut din *pk'atră*.

Bonn 1921.

W. Meyer-Lübke.

Din perspectiva Dicţionarului.

III

Despre legile fonologice.

1. Generaţia noastră trece astăzi printr'o epocă de revizuire a concepţiilor fundamentale lingvistice. Aproape toţi am început ca adepţi convinşi ai şcoalei »neogramatice« germane şi continuăm metoda strict ştiinţifică a măieştrilor noştri. Totuşi am pierdut credinţa în multe din principiile lor lingvistice. Conflictul acesta apare mai evident când este vorba de »legile fonologice«: pe de o parte simţim că credinţa în „legi fără excepţii" e numai o sinamăgire, pe de altă parte însă continuăm să lucrăm cu ele, simţind că, negându-le, ni se surpă terenul de subt picioare.

Mi se pare deci că nu poate fi de prisos a încercà o conciliare a achiziţiilor generaţiei trecute cu progresele dobândite de ştiinţă în ultimele decenii. Aceasta se poate face fără multă greutate, cu condiţia de a înlocuì spiritul dogmatic al înaintaşilor noştri cu dorinţa contimporanilor de a studià cu toată curiozitatea şi cu tot interesul ştiinţific şi acele fenomene care ameninţă să răstoarne dogmele curente.

Spre scopul acesta va trebuì însă să facem — fără nici o pretenţie de a spune lucruri nouă, ci numai cu dorinţa de a scoate în relief câteva momente caracteristice — per summos apices un scurt **istoric** al chestiunei.

Încă de pe vremea când studiile asupra limbei urmăreau scopuri aproape excluziv practice — în stabilirea de reguli gramaticale — s'a observat că limba e supusă unor transformări

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

fonetice. Acestor observații nu li s'a dat însă atențiunea cuvenită și din ele nu s'au tras concluziuni științifice.

Astfel, ca să începem cu ai noștri, prea puțini vor fi știind astăzi, că cele mai multe transformări de sunete din limba noastră au fost recunoscute de Samuil Clain și arătate în Gramatica sa.[1]) Arătarea acestor transformări îi serveau însă lui Clain spre a stabilì reguli de ortoepie: transcriind întâia oară cuvintele cu litere latine, el le-a dat o formă apropiată de etimologie și prin urmare s'a văzut nevoit să dea cetitorului reguli, cum trebue să traducă în rostire semnele grafice prin care se latinizà cuvântul în scris.

Abia acù vre o sută de ani filologia a inceput a devenì stiință în înțelesul adevărat al cuvântului, prin introducerea punctului de vedere istoric și comparativ în studiul ei. Prin asemănarea formelor actuale cu stadii din trecut ale limbei, sau a limbei literare cu formele dialectale, filologii au fost izbiți de regularitatea pe care o prezentau sunetele. Franz Bopp o recunoscuse. J. Grimm o formulase în unele cazuri, A. Pott a izbutit s'o arate și în altele, iar A. Schleicher o considerà chiar ca un principiu fundamental în cercetările sale.

J. Grimm a fost cel dintâiu care a izbutit, în a doua ediție a Gramaticei sale, să formuleze una din cele mai surprinzătoare coincidențe fonetice la compararea limbilor de aceeași familie: mutațiunea consonantică (Deutsche Lautverschiebung).[2]) Totuși rămâneau atâtea cazuri ce păreau neregulate, în-

[1]) Astfel în cea dintâiu Gramatică a limbei române se vorbește despre *a* și *o* neaccentuați trecuți în *ă* și *u* (*capră, bumbac*), despre *a, e, i* (recte: lat. ĭ = lat. vulg. e) și *o* trecuți în *â* și *u* înainte de *n* și *mb, mp* (*pâne, câmp, îmblu, coperemânt. împărat, munte*), despre *e* și *o* accentuați trecuți în *ea* și *oa* înaintea unui *a* și *e* a silabei următoare (*poartă, soarte*), despre *en* accentuat [după labiale] trecut în *i* înaintea unui *e* din silaba următoare (*cuvinte*), despre *c, g*, schimbați în *č, ǧ* înainte de *e* și *i* (*cruce, geme*), despre *t, d, s* urmați de *i* [lung] și modificați în *in ț, z* și *ș* (*ție, zàu, rășină*), despre *l* intervocalic trecut în *r* (*moară*), despre *l* urmat de *i* plus vocală trecut în *l* (*iepure, muiere, fiu*), despre *c* urmat de *i* plus vocală schimbat în *ț* (*ghiață, față*), despre trecerea lui *b* intervocalic în *v*, pentru ca să dispară mai târziu (*cal, lăudam, boi, cântaiu*, excepție: *aveà*), despre *t* urmat de *i* plus *o* accentuat modificat în č (*rugăciune, închinăciune*), despre *ct* trecut în *pt* (*lapte*), despre *cl* și *gl* trecuți în *k'* și *ġ* (*cheie, ghiață*), despre *gn* devenit *mn* (*pumn*) și despre *x* prefăcut în *s* (*ieși, țese*) (cf. R. Ionașcu, *Gramaticii români*, Iași 1914 p. 17—19).

[2]) Punând alături exemple latine ca: *piscis, pellis, porcus, nepos* cu germanul *Fisch* (engl. *fish*, v.-nord. *fiskr*), *Fell* (v.-engl *fell*), *Ferk-el* (althochdeutsch *farc*, v.-engl. *fearh*), *Neffe* (v.-engl. *neffa*, v.-nord *nefi*); apoi pe lat. *tu, tres, toga* cu v.-nord. *thu* (v.-engl. *thū*), v.-nord. *thrir* (v. engl. *thri*) v.-nord. *thak* (v.-engl. *thac*); în sfârșit pe lat. *caput, collum, cornu*, cu germ. *Haupt* (engl. *head*, v.-nord. *hofudh*), *Hals* (v. engl. *heals*, v.-nord. *hals*), *Horn* (engl. *horn*, v.-nord. *horn*) ne putem convinge de raportul constant ce există între plozivele afonice latine, *p, t, c* și spirantele afonice germane *f, th, h.*

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

cât şi în scrierile învăţaţilor acestei epoce întâlnim reguli asemănătoare celor ale gramaticilor practice formulate cu rezerve supărătoare ca «une-ori», «mai adesea», «de obiceiu» şi întovărăşite de interminabile liste de «excepţii».

Astfel regula stabilită de J. Grimm aveà câteva neregularităţi desesperante. [1]) Faţă de aceste neregularităţi, pe care cei mai vechi se mulţumeau să le constate, păstrând încă de la înaintaşii lor un oarecare scepticism cu privire la regularitatea absolută a desvoltărilor lingvistice, se revoltà spiritul critic al celor noi, care în investigaţiile lingvistice începeau să aplice metodele naturaliştilor. Cunoscutul slavist *A. Leskien*, în studiul său asupra «Declinaţiunei în limbile balto-slave» apărut în 1876, dă expresie nouei credinţe prin cuvintele: „A admite derivaţiuni arbitrare, fortuite, imposibil de coordonat, ar însemnà să recunoaştem că obiectul cercetărilor noastre, limba, e neaccesibil ştiinţei.» Şi într'adevăr, cu un an mai târziu, în 1877, învăţatul danez *K. Verner* dă o explicaţie excepţiilor la legea stabilită de J. Grimm, prin formularea unei reguli nouă. [2])

Bopp şi Schleicher admiteau că limba indoeuropeană primitivă aveà numai trei vocale *a*, *i*, *u*, plecând de la o concepţie aprioristică, care persistă şi azi la mulţi lingvişti, că cu cât ne apropiem mai mult, în urmărirea retrospectivă a limbilor, de stadiul primitiv, cu atât ajungem la forme mai simple. Fiindcă formei sanscrite *dáça* îi răspundeà în latineşte *decem*, în greceşte δέκα, în v.-saxonă *tehan* etc., s'a crezut bine înţeles că sanscrita păstrează stadiul primitiv indoeuropean, pe când limbile cu *e* au un stadiu mai recent, desvoltat din *a*. Pe de altă parte s'a făcut observaţia că unui *k*, *g* din limba lituană, în

[1]) Consecvenţa în evoluţia plozivelor afonice apăreà numai în poziţie iniţială; la mijlocul cuvintelor, pe lângă cazurile regulate, se pot observà şi cuvinte refractare: alături de goticul *fadar*, *modar*, germ. *Vater*, *Mutter* — cu *d* gotic şi *t* german, desvoltaţi din *th* — avem got. *brothar* şi germ. *Bruder* — cu *th* în gotică şi cu *d* german — deşi în latineşte *frater* are *t* întocmai ca *pater* şi *mater*. Tot astfel unui lat. *ducere* îi răspunde germ. *ziehen*, cu *h* (ca în *Haupt*, *Hals*, *Horn*), dar *gezogen* cu *g*.

[2]) El arată anume că lui *pater*, *mater*, *frater* latinesc îi corespunde în limba veche indică *pitàr*, *matàr*, *brátar*, că deci, ca şi în limba veche grecească, accentul erà deosebit. Într'adevăr, cercetând toate cazurile asemănătoare, Verner a constatat că regula lui Grimm trebue completată astfel: «Orice *th* german neiniţial s'a schimbat în *dh* dacă erà urmat de accent" (sau mai exact, după Saussure, *Cours de linguistique* p. 207: «orice *th* medial a devenit *dh*, când accentul aşezat pe silaba ce-l precedeà nu împiedecà această trecere".)

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

sanscrită îi răspunde când *k, g, gh,* când *c, j, h,* iar în iranà când *k, g,* când č, ž, fără să se poată găsi vre-o regularitate. In curând însă între cele două fenomene se stabileşte un nex: pe la anul 1877 mai mulţi savanţi (Collitz, Saussure, I. Schmidt, Tegnér, Verner şi Thomsen) ajung simultan la recunoaşterea adevăratului raport între ele: De oare-ce palatalele şi africatele rezultă de obiceiu din velare înainte de vocale palatale, a fost firesc ca să se admită că grupele *ca, ja* în sanscrită şi *ča, ža* în iranică s'au desvoltat din *ke, ge* şi deci că, dacă în cele mai multe limbi europene putem constată stadiul *ke, ge,* acesta e cel vechiu. Astfel teoria aprioristică despre vechimea mai mare a vocalei *a* decât a lui *e* a fost răsturnată, preponderanţa limbilor indo-iranice în studiile indoeuropene a scăzut, accentuându-se necesitatea de a se întemeià comparaţia pe toate limbile, nu numai pe câteva, iar principiul constanţei legilor fonologice fu salvat, recunoscându-se că *a* nu s'a scindat în mod arbitrar în limbile europene în *a, e, o* şi că dubla evoluţiune a lui *k, g* în sanscrită şi iranică e condiţionată de cauze bine definite.

Intăriţi prin asemenea rezultate surprinzătoare în convingerea lor despre regularitatea desvoltărilor fonetice, neogramaticii germani stabilesc principiul legilor «fonetice» fără excepţii. Cei doi principali reprezentanţi ai acestei şcoli, *K. Brugmann* şi *Osthoff,* dau expresie clară nouei credinţe în prefaţa primului volum de „Morphologische Untersuchungen» (1878): „Orice schimbare fonetică, întru cât ea se întâmplă în mod mecanic, se face după legi fără excepţie, adecă direcţia evoluţiunilor fonetice este totdeauna aceeaşi la toţi membrii unei comunităţi lingvistice — în afară de cazul separaţiunei dialectale — şi toate cuvintele în care se găseşte sunetul supus schimbării fonetice, sânt atinse fără excepţie de această direcţie. Cazur le refractare, excepţiile aparente au totdeauna o cauză binedeterminată şi se explică ca forme analogice". Astfel se face distincţia între legile fonetice, de ordin mecanic, şi între legile analogiei, de ordin psihologic, precum o găsim cu deosebire la Hermann Paul, teoreticianul şcoalei neogramatice.

Şcoala neogramaticilor germani a avut o influenţă din cele mai binefăcătoare asupra studiilor lingvistice, punându-le pe o bază exactă de cercetare şi îngrădindu-le împotriva oricăror

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

ingerenţe ale fantaziei necontrolate, căreia îi opuneà rigiditatea unor „legi fără excepţii“. Descoperirile de amănunt, rectificările de erori şi completările de lacune în cunoştinţele anterioare au fost nenumărate; mai mult decât acestea a fost însă importantă încrederea absolută pe care cercetătorul limbei o câştigă în metoda sa de cercetare, sigură şi ducând la rezolvirea atâtor probleme ce păreau de nedeslegat. Foarte just observă Bréal (*Sémantique* 257): «Noua doctrină n'ar fi prins atât de mult, dacă propovăduitorii ei nu i-ar fi dat şi suma de paradoxuri necesare spre a izbì curiozitatea noastră. Dacă s'ar fi vorbit despre „evoluţiuni regulate“, „desvoltări constante“, nimeni nu s'ar fi oprit în faţa acestor termeni. Dar „legile oarbe“, „preciziunea astronomică“ atraseră imediat asupra lor atenţia generală“.

Dar munca intensă a atâtor cercetători luminaţi şi a pleiadei lor de elevi muncitori epuizază în curând partea cea mai mare a terenului de exploatat. Pe baza legilor fonologice s'au descoperit mai ales o sumă mare de etimologii nouă, care, la rândul lor, serveau de exemple spre ilustrarea legilor fonologice cunoscute sau spre precizarea lor din ce în ce mai exactă. Cu toate acestea rămâneau pretutindeni, pe marele ogor desţelenit de neogramatici, bucăţi de pământ pietros, în care plugul lor înzădar încercà să pătrundă. Aceste „cruces philologicae“ erau lăsate de o parte, fără să li se dea o importanţă prea mare: în râvna de a semănà ogorul şi a-l face roditor, micile ostroave nu puteau ţintuì prea mult pe cercetători. Cu cât însă lanul în jurul lor creşteà, cu atât locurile rămase în păragine nelinişteau mai mult şi băteau la ochi mai ales celui ce părăseà pentru un moment munca de amănunt, care îi ţântuise privirea la pământ, şi se ridicà pe înălţimile lingvisticei, ca să cuprindă cu o ochire întregul teritoriu.

Incetul cu încetul se născù convingerea în foarte mulţi cercetători că uneltele cu care se făcuse marea muncă de desţelenire a ogorului nu puteau să fie perfecte, căci cu ele nu puteai pătrunde pretutindeni, deci că metoda investigaţiei trebuià desăvârşită. Intr'adevăr, neogramaticii făceau în mare parte o muncă de laborator, în care îşi creau în mod artificial, înlăturând toate piedecile, condiţiile cele mai avantajoase pentru experimentul prin care voiau să demonstreze o lege evolutivă. Experimentul reuşeà, el convingeà şi folosul lui didactic erà de

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

netăgăduit. Când însă condiţiile pregătite cu grijă în laborator nu mai existau, când cercetătorul ieşeà pe teren, unde atâtea elemente accesorii vin să se adauge în orice moment şi în orice loc, experimentul nu mai dădeà rezultatele aşteptate.

Reacţiunea contra metodei neogramaticilor se ivì aproape deodată cu şcoala lor. Incă în anul 1886 ţineà *O. Jespersen* în societatea filologico-istorică din Copenhaga o conferenţă (tipărită în 1887 în *Techmers internationale Zeitschrift für Sprachwissenchaft* şi retipărită, cu un adaus, în 1904, în cartea sa *Phonetische Grundfragen* p. 142 ş. u.), remarcabilă mai ales prin faptul că un fonetist se arătà sceptic faţă de importanţa exagerată ce se dădeà legii fonologice. După ce rezumează pe scurt părerile neogramaticilor, el arată cum aceste legi nu pot fi aplicate în multe cazuri; că s'a făcut prea multă speculaţie în camera de savant şi prea puţină observaţie pe teren şi că s'a exagerat rolul legii fonologice ca principiu metodologic. El combate însă mai ales pe cei ce vrând să explice răspândirea unei evoluţiuni fonetice se gândesc numai la transformările articulatorice şi nu dau atenţia cuvenită faptului că limba e un mijloc de comunicaţie şi prin urmare modificările lente şi gradate ale unui sunet se propagă numai în măsura în care ele nu stânjenesc înţelegerea între vorbitor şi ascultători.

In acelaşi an apare studiul lui *Hugo Schuchardt* „Ueber die Lautgesetze" (Berlin), în care se combat cu argumente puternice „legile fără excepţie" în transformările sunetelor unei limbi. Acest studiu îşi păstrează şi azi întreagă actualitatea. Acù treizeci şi cinci de ani Schuchardt scrià că, după convingerea sa, legile fonologice „nu se datoresc numai jocului excluziv al unei acţiuni inconştiente" (p. 13). Cu deosebire se îndreaptă împotriva celor ce introduc *dogma* legilor fără excepţie (p. 29) şi arată că amestecul limbilor („Sprachmischung") e un fenomen de care trebue ţinut seama totdeauna. In nenumărate rânduri, în articole mici şi în recensiuni, Schuchardt a revenit asupra acestor chestiuni. Valul cel mare ce cuprinsese majoritatea lingviştilor şi aproape pe toţi filologii fusese însă prea puternic, încât glasul acestui protagonist al şcoalei nouă n'a putut prinde. Schuchardt nu ţineà să-şi popularizeze ideile desvoltându-le pe înţelesul tuturor, cunoştinţele lui vaste din limbi puţin familiare celor mai mulţi, îl făceau să-şi caute exemplele pe terenuri pe care nu puteà fi urmărit decât de puţini; observaţiile geniale el le aruncà cu dărnicia unui sămănător printre liste lungi de exemple încălcite şi le publicà în articolaşe în care nu te aşteptai să le găseşti.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

Pe la sfârşitul veacului trecut etimologia cuvântului francez *trouver* pasionă un moment pe romanişti. Plecând de la derivatul v.-fran. *troveour*, prov. *trobador*, Gaston Paris propusese etimologia **tropare* „a face poezii (tropi)", care din punct de vedere al legilor fonologice erà impecabilă. Schuchardt, nemulţumit cu etimologia aceasta, care admiteà o trecere de sens prea abstractă şi care nu se potriveà pentru celelalte limbi romanice, se întoarse la etimologia lui Diez — şi căută să demonstreze, că, cu toate piedecile formale aparente, cuvântul vine din lat. *turbare* şi că la origine verbul acesta erà un termen de pescărie. O discuţie vie să angajă între Paris şi între Graz, la care afară de G. Paris luă parte mai ales elevul acestuia, A. Thomas, căruia ştiinţa îi datoreà o seamă de etimologii frumoase, aflate pe baza legilor fonologice. Discuţia, destul de vehementă, din care nu lipseau ironiile, vorbeà de „la dame phonétique" şi „la dame sémantique", căutând să revindice în cercetările etimologice rolul predominant al fonologiei pe de o parte, al semanticei pe de altă parte.

Cel ce a accentuat într'o formă mai clară rolul important pe care-l are semaseologia în cercetările etimologice, a fost M. Bréal, în cartea sa fundamentală *Essai de sémantique* (ed. 3. Paris, 1904), ridicându-se împotriva celor ce cred că evoluţiunile fonetice ale unei limbi le putem reduce la nişte legi mecanice, fără ca mintea să aibă cel mai mic rol la schimbările ce se petrec în jurul nostru: „Les règles de la phonétique ne sauraient être entourées de trop de respect. Elles sont la garantie de tout progrès, la seule défense contre le caprice et la fantaisie, qui ont autrefois tant nui à nos études: nous devons tous travailler à les rendre de jour en jour plus detaillées et plus certaines. Mais c'est sur la nature de ces lois que j'aurais à faire des réserves... Les organes de la voix sont les serviteurs et non les maîtres du langage" (p. 318).

Lucrarea de etnopsihologie a lui Wundt *Die Sprache*, despre care va mai fi vorba, a contribuit de asemenea la revizuirea concepţiilor neogramatice asupra legilor fonologice.

Cu mult temperament şi cu multă vervă aceste concepţii au fost combătute cu deosebire de *Karl Vossler* şi de *M. Bartoli*. Cel dintâiu, în scrierile sale *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft* şi *Sprache als Schöpfung und Entwickelung*,

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

apărute în Heidelberg în 1904 şi 1905, se ridică contra pozitivismului în cercetările lingvistice. El şi-a dat silinţa să arate dependenţa transformărilor fonetice de accent şi ritm, iar a acestora de dispoziţia sufletească a vorbitorului. O transformare fonologică se naşte atunci când intuiţia noastră internă se realizează pe calea instrumentului nostru de articulare: „lautliche Verkörperung der Seele, das ist Lautwandel" (*Sprache,* p. 58). Din nenumăratele transformări fonetice individuale se continuă numai acelea, desvoltându-se în mod evolutiv, care există oarecum în aer, pentru care există, la o comunitate lingvistică, o oarecare voinţă sau tendinţă colectivă. Analogia face ca aceste transformări fonetice să se generalizeze: „wird das Aehnliche durch analogische Gruppierung zusammengefasst, so mag es dem oberflächlichen Beobachter als gesetzmässig erscheinen. So entstand jener Irrtum..., dass der Lautwandel nicht individuell, sondern generell, nicht frei, sondern gesetzmässig erfolge. Man nahm die Aehnlichkeit für Gleichheit". (*ib.*, 119).

In studiul său întitulat *Alle fonti del neolatino*, Trieste 1910, M. Bartoli declară, chiar în motto, războiu neogramaticilor: „Legile fonologice nu sânt o descoperire ştiinţifică: sânt o invenţie practică, născocită de paleogramatici şi desvoltată de neogramatici; ele sânt şi vor rămâneà pururi insuficiente pentru neolingvişti." După el, fiecare cuvânt al limbei are dreptul de a fi urmărit ca un organism cu viaţa sa particulară; în fiecare vorbă zace o putere de viaţă mai mare sau mai mică, după măsura dragostei ce poate s'o stârnească omului vorbitor: „istoria reflexelor fonetice, ca şi istoria limbilor, şi a oricărei fiinţe, e o istorie a iubirii şi a morţii" (pg. 904—905). După Bartoli, însaşi numirea de „normal" şi „anormal" sau „excepţional" e oţioasă şi antiştiinţifică; ea ar trebui înlocuită prin „vechiu" şi „nou", întrucât alături de formele moştenite, limba noastră primeşte necontenit, prin cuvintele călătoare, împrumuturi de forme nouă.

Prin strălucitele sale studii de geografie lexicală, *E. Gilliéron* şi pleiada sa de elevi, au deschis orizonturi nouă lingvisticei. O bogăţie neasemănat mai mare de forme, decât o bănuiam, ne apare acum înaintea ochilor şi cu ea de-odată ne convingem că multe „principii", cărora şcoala neogramatică le atribuiă un rol redus, au o importanţă capitală în lingvistică. Urmărind cuvintele în desvoltarea lor atât de complexă, şi atât

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

de diferită în fiecare caz special, el cere ca ştiinţa să individualizeze cercetările şi nu mai poate recunoaşte ca scop al studiilor ştiinţifice tendinţa de subordonare, care caută cu tot dinadinsul a înghesui o sumă cât mai mare de indivizi în subîmpărţiri adesea arbitrare. Ne mai atribuind legilor fonologice nici măcar valoare de control sigur la stabilirea unei etimologii, Gilliéron, în limbagiul său tranşant, pune ca subtitlu al ultimului său studiu cuvintele: „la faillite de l'étymologie phonétique."

Alţi doi savanţi francezi, *Ferdinand de Saussure*, în *Cours de linguistique générale* (publicat de Ch. Bally şi A. Sèchehaye, Lausanne—Paris 1916) şi *A. Meillet*, în *Linguistique historique et linguistique générale* (Paris 1921) arată cu deosebire importanţa momentului social, asupra căruia vom reveni şi noi. In acelaşi timp amândoi arată că gramatica istorică nu mai poate formă singurul obiect al preocupaţiunilor lingvistice; Saussure distinge chiar între lingvistica „diacronică", care urmăreşte limba în stadiile ei succesive de desvoltare, şi cea „sincronică", care cercetează raportul între diferitele fenomene lingvistice observate în acelaşi stadiu de limbă. Arătând mulţimea de probleme importante ale lingvisticei sincronice, el crede că cercetările viitoare vor trebui să le dea din nou atenţia ce li se cuvine.

Alături de aceşti cercetători mai noi, nemulţumiţi de concepţiile lingvistice ale generaţiei trecute, ideile neogramatice continuă de a fi apărate şi în vremile noastre. Intre romanişti, în Franţa, adeptul lor cel mai convins îmi pare a fi *A. Dauzat*, care în *La vie du langage* (Paris 1910) susţine că legile fonologice sânt spontane şi în afară de conştiinţa noastră (p. 27), crede că o transformare fonetică se produce de odată, la aceeaşi epocă, pe un teritoriu uneori foarte vast, la o populaţiune lipsită adesea de o legătură politică sau economică (p. 28). O limbă sau un dialect împrumută de la vecini cuvinte, nici odată sunete (p. 30). Intr'o comună — celula lingvistică — acelaşi sunet evoluează simultan la toţi indivizii unei generaţii, fapt pe care crede că l-au dovedit observările abatelui Rousselot făcute în comuna Charente (p. 32). „Dacă în evoluţia sa admirabil disciplinată, armata nenumărată de sunete similare nu cunoaşte nici un „traînard" şi nici un „tireur au flanc", ea are câţiva eclerori, care, plecaţi în avangardă, au ajuns

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

etapele". In principiu evoluţia sunetelor e independentă de frecvenţa cuvintelor în vorbire (p. 34).

Dintre Germani, cel care a exprimat cu mai multă tărie în vremile din urmă credinţa sa în legi fără excepţie, este profesorul de limbi romanice la Universitatea din Cernăuţi, E. Herzog. In *Streitfragen der romanischen Philologie* (Halle, 1904 p. 5. ş. u), el aseamănă legile fonologice cu legile fizice, distingând trei categorii de „excepţii": a) excepţii adevărate; în acest caz în istoria naturală „legea" n'a fost bine formulată, şi vom căutà să aflăm o formulă, în care să încapă şi cazurile ce ne par excepţionale; b) excepţii aparente, care se explică prin faptul că simultan cu legea stabilită e activă altă lege, paralizând efectele aceleia (efectele legei gravitaţiunii pot fi paralizate de un magnet; franc. *cage* a păstrat pe *c* netrecut în *č* înainte de *a* următor, din cauza acţiunei disimilatorice a lui *ǧ* următor); — c) excepţii pe care nu sântem încă în stare să le explicăm, lipsindu-ne mijloacele necesare ca să le recunoaştem în adevărata lor fiinţă.

Intre cele două extreme, cei ce neagă legile fonologice şi cei ce le susţin cu toată tăria, există mulţi care cred că pot luà calea de mijloc, atenuând terminologia: nu mai vorbesc de „legi", ci de „reguli" fonologice, înlocuesc numirea de „inconştient" prin „subconştient", şi nu consideră transformările fonetice ca un fenomen pur mecanic al organului nostru articulator, ci admit şi cauze psihologice, întrucât articularea însaşi este rezultatul unei innervaţiuni pornite din creier, introduc deci termenul de fenomene „psihofizice".

2. De sigur că termenii aceştia, mai atenuaţi, dar şi mai palizi — căci în dosul lor nu se ascunde o convingere sau o idee clară — nu sânt în stare să dea o soluţiune problemei însaşi. De aceea este bine ca din capul locului să lămurim **terminologia** pe care o vom întrebuinţà în cele următoare.

Vom vorbi de *schimbări* sau *modificări de rostire* şi de *legi fonologice*. Subt termenul *schimbări de rostire* înţelegem orice modificare faţă de pronunţarea tradiţională, indiferent dacă ea apare incidental, ca „greşală de limbă", la unul sau mai mulţi indivizi, o singură dată sau de repetite ori. Subt termenul *legi fonologice* înţelegem în special acele schimbări de rostire care nu mai sânt incidentale, ci obicinuite, repetindu-se

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

în mod regulat şi constant şi cuprinzând întregul „material lingvistic", adecă toate cazurile cu aceeaşi structură; ele pot fi individuale, adecă să se găsească numai în graiul unui singur om; de obiceiu însă sânt colective, extinzându-se asupra unui întreg grup geografic sau social de indivizi grăitori. Cuvântul *lege* nu trebue înţeles în sens juridic, ca o prescripţie, impusă limbei de vreo putere mistică, ci în sens filosofic, ca o constatare a unui raport stabil ce există între o serie de fenomene lingvistice (cf. Bréal, *Sémantique* 9).

Traducerea germanului „Lautgesetz" prin „lege *fonetică*" (loi phonétique), în loc de „lege *fonologică*" mi se pare nepotrivită, pentrucă poate da naştere la o interpretare greşită.

Fonetica, numită şi „fiziologia sunetelor", este ştiinţa care cercetează felul cum se articulează sunetele, *fonologia* studiază transformarea sunetelor unei limbi.[1]) Vorbind bunăoară despre sunetul *l*, fonetica va avea să stabilească în mod cât se poate de exact, care este rostirea lui într'un anumit loc şi timp; fonologia va avea să constate, când, unde, în ce împrejurări şi de ce el s'a modificat într'o limbă oarecare sau într'o grupă de limbi. Fonetica este deci un studiu ajutător pentru fonologie, precum invers, fonetistul va avea, în cercetările sale, mult ajutor din cunoaşterea evoluţiunilor stabilite de fonologie.

In fiecare din aceste două discipline se pot stabili „legi". Astfel fonetistul va constată — şi va puteà demonstrà cu aparate foarte simple — că între pronunţarea „lenis (fortis)" şi între „fonia (lipsa de fonie)" a unui sunet există o dependenţă condiţionată de deschizătura coardelor vocale; studiind raportul ce există între lungimea unei vocale şi între numărul silabelor ce urmează, va constată, că atunci când cuvântului i se adaugă silabe nouă, un sunet se scurtează în proporţie cu numărul acestor silabe. Asemenea constatări se pot face în orice limbă,

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1]) Fr de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Ch. Bally et A. Sèchehaye, Lausanne—Paris 1916, p. 57, întrebuinţează cei doi termeni tocmai în sens invers. Termenul de *fonetică*, germ. *Phonetik*, engl. *phonetics* este prea consacrat încât să-l mai putem înlocui astăzi, iar termenul de *fonologie* (germ. „Lautlehre") are avantajul că stă în opoziţie cu *morfologia* (germ „Formenlehre") şi cu *lexicologia*, cu care împreună formează capitole ale *Gramaticei*, în înţelesul larg al cuvântului.

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

căci ele sânt în funcție de organul nostru articulator; ele se pot deci formulà în „legi *fonetice*“.[1])

Dacă, dimpotrivă, gramaticul istoric constată că în cuvintele latine, păstrate în limba română, *l* simplu între vocale s'a prefăcut într'o vreme îndepărtată în *r*, această observațiune, confirmată de foarte numeroase exemple, se poate formulà într'o „lege fonologică“, în care se stabilește evoluțiunea unui sunet în raport cu sunetele împrejmuitoare, într'un anumit timp și loc și de obiceiu numai într'o singură limbă.

Deosebirea ce o facem între „legile fonetice“ — care de astădată nu ne vor preocupà — și între „legile fonologice“, nu izvorăște dintr'un pedantism și din plăcerea de a introduce o terminologie nouă, ci ea e un fel de mărturisire de credință. „Legile fonetice“ constată raporturi constante în rostire dictate de structura aparatului nostru articulator, în esență unul și același la toți oamenii; evoluțiunile formulate în „legile fonologice“ sânt rezultatul unui complex de cauze, numai în parte de natură fiziologică. Spre a înțelege pe cele dintâiu ajung cunoștințele de fonetică; spre a pricepe pe cele din urmă, în toată complexitatea lor, trebue să luăm într'ajutor psihologia și sociologia, cea dintâiu spre a explicà generalizarea unui fenomen izolat asupra întregului „material lingvistic“, cea de a doua spre a înțelege cum de un fenomen individual a putut deveni colectiv.

3. Neclaritatea terminologiei poate duce — și de fapt a și dus — la greșeli **metodice.**

E evident că fenomenele lingvistice pot fi studiate din mai multe puncte de vedere, după cum preocuparea momentană a celui ce le studiază este de natură fonologică, morfologică, derivativă, lexicologică, sintactică sau stilistică. Aspectul subt care le privește lingvistul poate deci varià, — obiectul studiului rămâne

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1]) Cf. A. Sandfeld-Jensen, *Die Sprachwissenschaft* § 39, unde găsim însă o interpretare întru câtva deosebită. S.-J. propune numirea de „Lautgesetz“ pentru schimbările de sunete care se găsesc în toate limbile, iar pentru cele ce se întâlnesc numai în câteva limbi sau într'una singură, numirea de „Lautregel“. Astfel el crede, că transformarea lui *l'* în *y*, pe care o vedem ivindu-se spontan în diferite limbi, e un „Lautgesetz“; cazul invers, transformarea lui *y* în *l'* nu se poate constatà decât în mod excepțional.

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

însă în esenţă acelaşi, limba omenească. În cele următoare vom vedeà că proiectând asupra fonologiei câteva constatări de natură principiară ce se pot face din punct de vedere morfologic sau sintactic bunăoară, şi citând exemple clare din aceste capitole ale gramaticei spre a câştigà analogii, vom izbuti să vedem mai clar unele chestiuni delicate. Punctul nostru de vedere va fi să considerăm pe omul vorbitor mai întâiu ca reproducător, devenit prin exerciţii necontenite şi prin obicinuinţă un propagator mecanic şi inconştient al limbajului tradiţional, apoi ca gânditor, ajuns prin structura individuală a aparatului său de gândire un înnoitor de limbă, în sfârşit ca factor social, contribuind pe de o parte la răspândirea inovaţiunilor de limbă, iar pe de alta la unificarea graiului comun.

4. Una din greşelile metodice pe care fonologistul e aplecat s'o facă este următoarea: preocupat în mod excluziv de forma exterioară, de complexul de sunete subt care se înfăţişază atenţiei noastre mai întâiu cuvintele, el crede că poate face abstracţie de conţinutul lor. A despărţi însă forma de conţinutul cuvântului însemnează a despărţi două lucruri indivizibile.

In lingvistică nu avem nevoie, ca în chirurgie, de o „medicină operatoare", de exerciţii pe cadavru înainte de a pune cuţitul pe corpul viu, ci putem, fără să primejduim obiectul studiului nostru – şi e necesar s'o facem chiar şi din punct de vedere didactic — să începem direct cu vivisecţiunea. Numai pe când toată lingvistica se reduceà la studiul filologic al »limbilor moarte», când se vorbeà de litere în loc de sunete, preocupările celor ce studiau limba puteau să fie mai mult de natură anatomică decât fiziologică. În adnotaţia muzicală, prin faptul că putem indicà cantitatea, accentul, mişcarea, legarea notelor şi chiar şi digitaţia, compoziţia unui maestru de acu o sută de ani o putem executà astfel cum se cântà pe vremea lui Mozart. Grafiei noastre îi lipsesc mijloacele spre a indicà toate aceste elemente; în alfabetul grecesc calitatea şi accentul puteau fi notate, cel puţin în parte, şi în scris; în cel latin, adoptat azi de toată lumea, nu mai putem redà nici lungimile, nici accentul; în nici o grafie nu se prescrie «tempo» (allegro, lento), legarea sunetelor unul de altul, nici organele şi locul articulării lor. De aceea nici chiar cetind limba literară, noi nu mai rostim,

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

ca strămoşii noştri, ci modificăm mai mult chiar decât modifică ţiganii lăutari o arie pe care o reproduc «după auz» din generaţie în generaţie, căci interpretarea individuală a unei combinaţii armonice de sunete muzicale nu poate fi atât de variată ca tălmăcirea individuală a unei combinaţii de cuvinte, fiecare cu sensul său.

În deceniile trecute, când **fonetica** eră o ştiinţă tânără, care a deschis orizonturi nouă, dând o soliditate nebănuită studiului lingvistic, a fost firesc ca importanţa acestei discipline să fie exagerată. S'a constatat anume că cele mai multe modificări de sunete sânt dependente de diverşi factori «fonetici», precum accent, ton, cantitate, calitate, sunete învecinate (acomodare, asimilare, disimilare), poziţia în cuvânt (iniţial, medial, final; liber, acoperit), mişcarea (allegro, lento), ritmul, etc. Dependenţa de aceşti factori de natură fizică a fost luată drept cauză eficientă şi unică a schimbărilor de sunete şi s'a crezut că ajunge să cunoşti fonetica pentru ca să explici evoluţiunile în rostirea unei limbi. Aceasta a fost epoca în care termenul de «legi fonetice» s'a putut încetăţeni în loc de „legi fonologice".

Cât timp cercetătorii limbei au stat subt dominaţiunea metodei istorice, stăpână în cursul veacului al XIX-lea, preocupările aproape excluzive erau de a preciză cu meticulozitate filologică formele limbei în diferite timpuri şi a stabili din compararea lor, desvoltarea limbei în timp şi spaţiu. Dacă cel ce formulă într'o lege fonologică condiţiile în care apăreà, la un moment dat, într'o limbă sau dialect, o rostire în locul alteia, mai arătà şi calea fonetică pe care s'a ajuns cu timpul de la o pronunţarea la alta, atunci „explicarea" eră dată şi nu'i mai rămâneà decât să clarifice excepţiile de natură analogică.

5. În manualele de lingvistică ale şcoalei neogramatice legea «fonetică» — cum i se spuneà — e pusă în opoziţie cu **analogia.** Transformarea unui sunet în cadrele unei limbi sau dialect se întâmplă la un moment dat şi în anumite condiţii — precizate de «legea fonetică» — în mod spontan şi în afară de conştiinţa noastră, cuprinzând — după expresia lui Sievers — tot «materialul lingvistic», adecă toate cazurile în care sunetul se găseşte în condiţii similare. Cel puţin în regiunea din care porneşte o astfel de inovaţie de rostire, în regiunea-nucleu («Korngebiet»), ea nu cunoaşte excepţii; numai în ţinuturile învecinate

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

apar cuvinte cu amândouă formele (cf. în urmă, Meyer-Lübke, *Einführung*[3] § 72). Dacă ici şi colo întâlnim un caz refractar, acesta, dacă nu cumva este un împrumut mai târziu din altă limbă sau din alt dialect, e un caz analogic: diferite împrejurări de natură psihică, precum e bunăoară asociaţiunea de idei, opresc acest cuvânt să „alunece" pe panta cazurilor similare, să sufere transformarea pur mecanică de rostire.

Încă în 1886 scriă H. Schuchardt (*Über die Lautgesetze* p. 29): „admiţând răspândirea în cercuri tot mai largi a transformărilor de sunete, nu e firesc gândul că analogia semantică împiedecă generalizarea unor legi fonologice asupra unor cazuri şi că în general ea lucrează concomitent cu răspândirea aceasta?" Într'adevăr punerea în opoziţie a analogiei, ca fenomen psihic, cu legea fonologică, ca fenomen fiziologic, nu e norocoasă. Karl Vossler a arătat bunăoară că una dintre „legile" de rostire cele mai consecvente în limba franceză, accentuarea pe silaba din urmă, se datoreşte analogiei. Dacă Francezul rosteşte azi *il fait* sau *fait-il*?, chiar şi *puissé-je*, sau accentuează *Wagnér, piccoló, albúm,* însemnează că tot materialul de limbă de care dispune, fiind accentuat în acelaşi fel, Francezul are oarecum în ureche tipul cadenţei fonetice a cuvintelor şi potriveşte toate formele nouă şi împrumuturile recente acestui tip de accentuare (*Sprache als Schöpfung und Entwicklung*, p. 39—40). Analogia, după Vossler, nu este elementul care tulbură răspândirea unei evoluţiuni fonetice, ci este, dimpotrivă, condiţia care îi împrumută durată şi expansiune (pag. 118).

Intr'adevăr, ceea ce neogramaticii numesc „analogie" e un complex de fenomene, care se reduc la fel de fel de acţiuni psihice; acestea nu pot fi despărţite de modificările de rostire şi cu atât mai puţin puse în opoziţie cu ele. Atunci când, în manualele de gramatică istorică, întâlnim „explicată" cutare excepţie la legile fonologice prin vorbele „prin analogie", se comite o greşală metodică tot atât de mare ca cea pe care o făceau vechii gramatici când „explicau" excepţiile lor prin cuvinte ca „afereză", „apocopă" etc. Aceşti termeni tehnici, care cuprind în sine fenomene cu totul diferite ca origine şi comune numai ca rezultat, au numai o valoare practică, fiind scurţi: ei pot, în cazul cel mai bun, constată un fenomen, nu însă a-l explică.

Cred că cel ce scriind fonologia unei limbi nu vrea să sacrifice unui sistem preconceput claritatea şi obiectivitatea ex-

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

punerii, va considerà ca schimbări de rostire de o potrivă pe cele determinate de o evoluţiune fonetică ca şi pe cele de natură asociativă. Mi se pare că plusul unui *b* în grupele *mr* şi *ml*, precum apare în lat. *cam'ra* > franc. *chambre* sau în slav. *mlatiti* > rom. *îmblătì* este o modificare de rostire, întocmai ca şi plusul unui *g* în rom. *curgu* din mai vechiul *curu* sau în istrorom. *ml'ezgu* „miezul“ faţă de mai vechiul *ml'ezu*. Rezultatul este în toate aceste cazuri o schimbare de rostire, pe care fonologistul va trebuì să o înregistreze cu aceeaşi grijă, deşi în cazul dintâiu cauza psihologică e mai depărtată, întru cât ea se manifestă numai prin funcţionarea neexactă a organului nostru articulator (închiderea canalului nazal înainte de a suprimà cluziunea labială şi deci iscarea unui *b* între *m* şi lichida următoare), iar în cazul al doilea cauza psihologică este mai evidentă: „construcţia proporţională“ *curs — curg* după înruditul *mers — merg*, sau „contaminarea“ lui *ml'ez* cu cuvântul *mozga* „măduvă“ (pătruns din limba croată), asemănător ca formă şi înţeles.

6. Un punct asupra căruia neogramaticii apasă cu deosebită insistenţă (şi care derivă în mod logic din despărţirea ce o fac ei între forma şi înţelesul unui cuvânt) este tocmai că transformările de rostire nu ţin seama — în afară de cazurile „analogice“ — de înţelesul cuvintelor: numirile de localităţi, bunăoară, care în mare parte nu mai au un conţinut semantic, urmează tot atât de „orbeşte“ legile fonologice ca şì cuvintele uzuale ale limbei.

Totuşi observaţia mai atentă a limbei ne arată că adesea nu „analogia“ este cauza desvoltării neconformă cu legile constatate, ci felul însuşi al unor cuvinte şi conţinutul lor simbolic, semantic sau sentimental.

Onomatopeele adesea nu intră în materialul lingvistic al unei legi fonologice, căci apropierea ce o facem între forma şi conţinutul acestor cuvinte imitative, le opreşte de a-şi modificà forma, din cauza vecinicului control al sunetului natural pe care-l imità (cf. *Dacoromania I*, 93).

Vedem de asemenea că unele cuvinte, întrebuinţate des şi într'o accepţiune *care le privează de înţelesul lor pregnant*, sufer nişte scurtări care nu mai sânt în consonanţă cu legile fono-

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

logice. Astfel când combinăm cuvintele *bună* cu *dimineaţa* sau *domnia* cu *ta*, spre a le întrebuinţă ca formule de politeţă, ele îşi pierd înţelesul lor autonom, devin un fel de combinaţii de sunete ce nu mai deşteaptă în noi, când le rostim sau le auzim, ideea originală cuprinsă în ele. Aceasta e cauza că ele pot să fie scurtate până la formele *neaţa* sau *mată*.

Dacă e însă adevărat că pentru ca un cuvânt să fie supus la transformări fonetice regulate, stabilite în legi fonologice, se cere ca să aibă şi un înţeles autonom, atunci nu mai putem considerà modificările de rostire ca simple fenomene formale, fără legătură cu conţinutul cuvintelor. Iar dacă conţinutul joacă şi el un rol însemnător, sântem în drept să presupunem că rolul acesta nu se reduce la ideea exprimată de cuvânt, ci poate privì şi ţinuta subiectivă pe care vorbitorul o ia faţă de această idee sau însemnătatea pe care o dă el funcţiunei gramaticale a cuvântului.

Câteva exemple vor arătà ceea ce voim să exprimăm.

Una din legile fonologice cele mai consecvente şi mai caracteristice ale dialectului istroromân este rostirea lui *a* accentuat cu un timbru de *o*, sunet pe care unii îl însemnează cu *o̧*, alţii cu *å*. In graiul lui Alois Belulovici, studiat de mine, toate elementele latine sufer această modificare şi cele mai multe împrumuturi streine. Legea fonologică e încă în plină acţiune: în textele culese de mine întâlnim şi neologisme ca *telegråm*, cu pronunţarea aceasta. Dacă eliminăm cazurile cuvintelor neaccentuate în frază (care păstrează pe *a* nealterat şi când sânt de origine latină), rămâne o singură excepţie: e cuvântul *drac*, care nu se rosteşte cu *å*. Izbindu-mă, pe când însemnam textele spuse de Belulovici, rostirea aceasta neregulată, şi nevoind să-l influinţez printr'o întrebare directă, m'am oprit din scris şi i-am cetit propoziţia din urmă, rostind însă *drå̧c*. El imediat mă făcù atent că trebue să scriu *drac*. Arătându-i forma *drå̧c* în textele publicate de alţii, el o contestă cu toată energia. Cum se explică deci această iregularitate, care nu poate fi tăgăduită, la un cuvânt vechiu (căci vechimea în limbă a acestui cuvânt comun tuturor dialectelor române e în orice caz mai mare decât începutul rostirei *å*, caracteristică numai dialectului istroromân)?

S'a observat în unele limbi ale popoarelor primitive un

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

fel de „tabu", o interdicţie pentru unele cuvinte pe care credinţe deşarte sau un respect exagerat faţă de anumite fiinţe le opresc de a fi rostite. Meillet (*op. cit.* 281 ş. u.) crede că urme de astfel de „tabu" se găsesc şi în limbile indoeuropene, explicând bunăoară lipsa în limbile slave a unui cuvânt corespunzător lui *ursus* latin şi înlocuirea lui prin „mâncătorul de miere" (medvědĭ) prin interdicţia vremelnică a numelui animalului ce inspiră atâta frică oamenilor. Se pare că forma neregulată a lui *drac*, la Istroromâni, e tot un astfel de caz pe jumătate atins de „tabu", pronunţat cu vocea jumătate, şi deci lipsit de accentul care scoate în relief cuvântul şi care e condiţia primordială a prefacerii lui *a* în *â*.[1])

Şi nota sentimentală cu care întovărăşim anumite cuvinte poate produce modificări „neregulate" ale formei lui. Acesta e bunăoară cazul diminutivelor dela nume proprii, care, din cauza notei pronunţat desmierdătoare, se scurtează: *Niţă* (din *Ioniţă*), *Miţa* (din *Mariţa*) cf. şi *naşule* (din *nănaşule* = *nunaşule* etc.). Din cele ce ştim despre desvoltarea lui *o* în poziţie nazală în limba română am aşteptà ca sufixul *-oneus* latin să fi dat *-uńu* > *-uiu* (cf. *gutuiu*). Cum însă acest sufix e augmentativ, iar augmentativele româneşti cuprind totdeauna nota sentimentală a dispreţului sau batjocurei, s'ar puteà admite, poate, ca această ţinută subiectivă a vorbitorului faţă de cuvântul rostit să fi împiedecat desvoltarea normală. Tiktin *(Elementarbuch* § 38) crede chiar că *o* s'a conservat în acest sufix „pentru-că *o* simbolizează mai bine decât alte sunete imaginea a ceva mare şi puternic".[2])

---

[1]) În textele istroromâne culese de mine, pentru „trei draci", întâlnim şi expresia eufemistică *trei de ţei'* (cf. *ielele* noastre).

[2]) Adevărat că acest sufix ar puteà fi la noi împrumutat, căci îl găsim cu aceleaşi funcţiuni şi pe teritoriul albano-serbo-croat (alb.-onɛ, serb.-croat. -onja). Sau s'ar puteà admite la rigoare chiar că *o* în poziţie nazală, în elementele latine, n'a avut o desvoltare paralelă cu *a* şi *e*. Pe când *a* şi *e* se prefac în *â* şi *i* înainte de *ṅ*, întocmai ca înainte de *n*, dar se păstrează nealterate înainte de *nn*, — *o*, care devine *u* înainte de *nn* (nonnus > nun) întocmai ca înainte de *n*, s'a putut menţine înainte de *ṅ* (-oneus > -oiu). Cf. ZRPh. 27, 746. În cazul acesta *gutuiu* - despre care e a se vedeà în urmă Dicţionarul Academiei — ar puteà fi un împrumut.

Dar tocmai multele posibilităţi de explicare sânt o dovadă a imperfecţiei mijloacelor noastre de a cunoaşte adevărul, întocmai precum feluritele medicamente cu care doctorii caută să vindece aceeaşi boală dovedesc că medicamentul vindecător încă nu s'a aflat.

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

E un fapt relevat de mult că sensul unui cuvânt poate produce o modificare a accentului lui, că există un „accent semantic", cf. Jespersen, *Phonetische Grundfragen* § 157, unde se citează exemple ca *súbstantiv nicht ádjectiv*, *sýmpathie* nicht *ántipathie* din limba germană. Tot astfel a arătat Paul Passy că în limba franceză cuvintele rostite emfatic au alt accent, stabilindu-se în simţul limbei chiar o lege în privinţa aceasta: cele ce încep cu consonantă au accentul pe silaba primă, cele începătoare cu vocală pe silaba a doua, deci *miserable*, *stúpide*, dar *impóssible*, *cet animal-là* [1]). Cum însă accentul are o înrâurire mare asupra rostirii şi este în multe cazuri condiţia esenţială a transformărilor fonetice, accentul emfatic sau semantic explică unele desvoltări excepţionale: cuvintele romanice pentru „douăzeci" nu pot fi explicate din lat. *viginti*, ci numai dintr'o formă *víginti* (accentuat astfel în opoziţie cu *trígința* etc.)

Ceva analog observăm în limba română. Vocalele $\bar{e}$ şi *ĕ* au produs o perturbare radicală a sistemului consonantic, prefăcând dentalele (în dialecte şi labialele) în palatale, care apoi au putut evoluà până la sibilante şi africate. Condiţia erà însă să fie accentuate şi se presupune că mai întâiu ele s'au diftongat în *yi* şi *ye*, al căror *y* a alterat apoi consonantele precedente. Când ele nu erau accentuate, diftongarea nu s'a produs şi nici alterarea consonantelor precedente (cel puţin dentalele au rămas nemodificate). Intr'un singur caz efectul lui $\bar{e}$ e acelaşi asupra consonantelor precedente şi în silabă neaccentuată, când $\bar{i}$ (şi *-es*, *-is* cărora le corespunde un *i* în româneşte) erà dezinenţă flexionară: deci *audis* > *auzi*, ca *dīco* > *zic*. Constatarea aceasta ne duce involuntar la concluzia că şi dezinenţele mortologice aveau un fel de accent, care s'ar puteà numì „gramatic".

Astfel ne întoarcem iar la „silabele însemnătoare" cu care G. Curtius voià odinioară să explice o neregularitate în desvoltarea unei dezinenţe greceşti. Explicarea lui a fost combătută şi înlocuită prin alta, mai plauzibilă, de neogramatici, care nu puteau admite astfel de piedeci în desvoltarea inconştientă a rostirii (cf. B. Delbrück, *Einleitung in d. Studium d. idg. Sprachen*[5] p. 144). Ideea lui Curtius merită însă a fi reluată azi. Mi se pare într'adevăr că trebue să admitem în afară de accentul tradiţional

[1]) Un caz analog în limba română e prefacerea afirmativului *aşi* (devenit *aşà*) în *áşi!* când îl rostim cu neîncredere.

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

al cuvântului — ca să nu zicem, independent de el, — silabe în lumină şi silabe în umbră în corpul unui cuvânt. Cuvintele accentuate pot ajunge în umbră când importanţa lor în frază e redusă (cf. *tot*, *tăt omul* şi *tustrei* din lat. *totus*) sau când din vorbe autonome, ce erau, ajung simple particule funcţionale, „instrumente gramaticale“ (cf. franc. *homme* şi *on*) sau din alte motive (cf. exemplul lui *drac*), şi să aibă deci aceeaşi desvoltare ca şi când ar fi în poziţie neaccentuată (sau cel puţin altă desvoltare decât în poziţie accentuată); dimpotrivă, silabele neaccentuate, pot ajunge în lumină şi să aibă aceeaşi desvoltare ca cele accentuate, precum văzurăm la dezinenţa românească *-i*. Dacă forma „regulată“ *vorbăsc*, precum o aflăm la scriitorii vechi şi în graiul ţăranilor din multe părţi şi astăzi, e înlocuită, în limba literară şi a claselor culte, prin forma *vorbesc*, cauza este, adevărat «analogia» unor vorbe ca *îmbătrânesc*, *vestesc* etc., cu *e* nealterat, dar pentru ca această analogie să se producă, trebue să existe iarăşi o cauză şi aceasta este simţul gramatical, care cere ca să întrebuinţăm aceeaşi expresie morfologică, care deci scoate pe *-esc* atât de mult în lumină, încât îl împiedecă de a deveni *-ăsc* împreună cu cazurile de *e* trecut la *ă* după labiale. Un alt exemplu va arătă acest lucru în mod şi mai evident.

Din timpuri străvechi, înainte încă de despărţirea dialectelor române de azi, vocalele *i* şi *u* la sfârşitul cuvintelor au început să se rostească şoptit. In desvoltarea mai departe a acestui început antidialectal de schimbare de rostire, dialectele au mers pe drumuri deosebite. Astfel Aromânii păstrează încă pe *u* după anumite consonante sau grupuri consonantice, pe când la Dacoromâni el a dispărut, în limba literară totdeauna, când nu urmă după cons. + lichidă (în care caz el se pronunţă plenison: *aflu*, *socru*) sau după vocală (în care caz el formează diftong cu vocala precedentă: *bou*). La *i* chestiunea e mai complicată. În afară de cazurile când s'a păstrat şi *u* (*afli*, *socri*; *boi*), el apare ca *i* şoptit mai mult sau mai puţin perceptibil pentru ureche, după natura sunetului precedent. Dar chiar şi atunci când el nu se mai rosteşte, existenţa lui de odinioară se tradează, precum a observat E. Herzog, prin faptul că consonanta precedentă se articulează la un loc în gură, ca şi când ar urmă un *i*: între singularul *uriaş* şi pluralul *uriaşi*,

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

deşi un *i* final nu se mai aude nici în cazul al doilea, există totuşi o deosebire acustică, căci, la plural, *ş* se pronunţă cu vârful limbei în regiunea *i*. Amuţirea lui *i* final n'a produs deci de fapt omonimitate, echivoc, în formele flexionare dacoromâne.

Altele sânt rezultalele în dialectul istroromân. Acest dialect nu mai are nici urmă de *i* şi *u* şoptit, ci sau *i* şi *u* plenison, sau zero. Echivocul erà deci posibil, cu atât mai mult, cu cât cele mai multe subdialecte nu mai fac distincţia nici între *s* şi *ş*, deci nu se mai deosebeşte nici *las* de *laşi*, *pas* de *paşi*. Pe când substantivele pierd cu totul pe *u* şi pe *i* final, în flexiunea verbului constatăm următoarele: persoana 6 menţine totdeauna pe *u* plenison (*moru*), pe când el a dispărut cu totul la persoana 4 (*murin*, dintr'un mai vechiu *murim*); la persoana 1 avem de obiceiu forme fără *u* (*mor*); la persoana 2 *i* e plenison la indicativ (*mori*), dar a dispărut cu totul la imperativ (*mor*); de asemenea nu mai există nici urmă de *i* la persoana 5 (*muriţ*). Iată o inconsecvenţă care trebue să ne pună pe gânduri. Inconsecvenţa aceasta are totuşi un rost, pe care nu e tocmai greu să-l ghicim. Mai întâiu constatăm că evoluţia regulată, adecă amuţirea totală a lui *u* şi *i* final — precum o întâlnim bunăoară la nume — s'a întâmplat de câte ori nu există nici o primejdie de echivoc: *murin*, *muriţ* nu sânt omonime cu nici o altă formă verbală. De asemenea nici imperativul, care nu se întrebuinţează la alte persoane decât la persoana a doua, nu puteà da prilej de confundare cu alte persoane ale acestui mod, deci s'a putut rosti *mor*, cu amuţirea lui *i*. La indicativ, dimpotrivă, forma *mor* fiind cea „regulată" şi pentru persoana 1 şi pentru persoana 2, echivocul s'a evitat prin menţinerea lui *i* în cazul din urmă (şoptit de sigur la început şi numai mai târziu rostit iar plenison). Menţinerea lui *i* la persoana 2 are deci acelaşi rost ca adaogerea obligatorie a lui *tu* înaintea formei *meurs* (pronunţat la fel cu *meurs* la persoana 1) în limba franceză şi se explică ca o măsură prohibitivă, prin care se evită echivocul între mai multe omonime. Prohibiţia aceasta trebue să ne-o închipuim astfel: în limba franceză se puteà întrebuinţà de o potrivă şi se şi întrebuinţă fără vreo deosebire remarcabilă tipul *morio*[*r*], alături de *ego morio*[*r*]. Când, în urma transformărilor fonetice **morio*, **moris*, **morit* şi **moriunt* au dat acelaşi rezultat, Francezul, simţind nevoia de cele mai multe ori de a face o distincţie precisă între cele patru

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

forme, a ales tipul *ego morior*, care în pronumele proclitic avea un mijloc tot atât de sigur de a distinge persoana ca şi Latinul în dezinenţă. Tot astfel Istroromânul, pe când ambele rostiri *mori* şi *mor* existau alături, fără ca forma nouă să fi alungat încă cu desăvârşire pe cea veche, s'a hotărît pentru cea neechivocă. Formele *mori* la indicativ şi *mor* la imperativ sânt rezultatul unei selecţiuni, sânt formele trainice prin neechivocitatea lor.

Că de fapt lucrurile s'au petrecut astfel ne-o arată cazul lui *ver* „vei". Deşi şi aceasta e o formă a persoanei a doua din singular, totuşi ea nu arată nici o urmă de *i* final. De ce? Fiind-că acest verb se conjugă: *voi, ver, va, ren, veţ, vor*, deci persoana a doua neputând fi confundată cu nici o altă persoană, n'a existat nici cauza care să împiedece dispariţia „regulată" a lui *i* final.

Să mai adăogăm că avem şi cazuri de înlocuiri intenţionate de sunete sau forme gramaticale prin altele, atunci când această modificare serveşte spre înţelegerea mai uşoară? Cazul lui „*doi*zeci" (în loc de *două*zeci) sau germanul *zwo* (în loc de *zwei*) la telefon, spre a nu se confundà cu „*nouă*zeci" sau în nemţeşte cu *drei*, ne arată nu numai că astfel de inovaţiuni pot pătrunde printr'o convenţie tacită în cercuri tot mai largi, ci şi altceva. Fără ca în „gramatica" telefonului să fie înregistrate, aceste reguli nouă au prins rădăcini foarte repede, căci ajunge ca să auzi forma „doizeci" odată, pentru ca să-ţi dai imediat seamă de rostul ei şi s'o adopţi ca o inovaţie utilă, pentru o mai bună înţelegere prin telefon.

Toate consideraţiile de mai sus ne arată că generalizarea unei modificări de rostire asupra întregului material de limbă se izbeşte de piedeci mari, dictate nu numai de factori de natură asociativă („analogie"), ci de o mulţime de alte consideraţiuni, de natură foarte diferită, şi că M. Bréal avea deplină dreptate când spunea „c'est le cerveau, tout autant que le larynx, qui est la cause des changements".

BCU Cluj / Central University Library Cluj

7. Cum trebue să ne închipuim însaşi generalizarea unei schimbări de rostire asupra materialului lingvistic? Avem să vedem în această răspândire o potrivire mecanică şi inconştientă a organului nostru articulator în toate cazurile analoage? Cred că nu, şi iată de ce:

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

Unul dintre principiile fundamentale care stă la baza fixării unei limbi în mintea noastră este de sigur tendința de a ordonà în **categorii gramaticale** materialul imens de limbă pe care îl acumulăm necontenit. Printr'o analiză necontenită ne-am deprins din copilărie să despărțim, din frazele prinse cu urechea, părțile vorbirei [1]), iar printr'un spirit de sinteză, care este în același timp cel mai bun mijloc mnemotehnic, aranjăm necontenit aceste părți ale vorbirii în categorii, asociindu-le între sine și unindu-le în serii. Multe din aceste încercări ale noastre eșuează; asupra unora revenim mai târziu, desbărându-ne de ele; câteva însă prind și la ascultătorii noștri și se răspândesc. De cele mai multe ori categoriile gramaticale nouă se nasc după logica specială a limbii (alta decât logica filosofică), la întâmplare, prin simplul fapt, că un număr mai mare de cazuri având un factor comun, sântem gata să împrumutăm acestuia imediat o însemnătate gramaticală. Iată câteva exemple spre ilustrarea celor spuse. Pluralele în *-uri* ar trebui să se găsească la noi numai în cuvintele care aveau în latinește *-ora*, precum pluralul în *-ete* corespunde latinescului *-ita* (capete). Din întâmplare, cele mai multe neutre latine cu pluralul în *-ora* au devenit în românește, la singular, monosilabe. De aici noua regulă morfologică — și în privința aceasta e interesant paralelismul ce-l oferă limba bulgărească, cu pluralele sale în *-ově* — că *-uri* este dezinența pluralului pentru monosilabele terminate în consonante, o regulă care astăzi tinde a se generaliză, ivindu-se chiar formele *câmpuri* (în loc de *câmpi*, păstrat încă în locuțiunea «a luà câmpii»), *capuri*, iar la generația mai tânără, incidental tot mai des, forme ca *sacuri*, *acuri* etc.

În Muntenia sânt dese, în graiul familiar, chiar la oameni culți, „greșeli" de felul *lui ei zbor* (în loc de *ei zboară*, după

[1]) Următorul caz, observat la copilul mieu, mi se pare destul de instructiv spre a-l cità la acest loc, unde nu pot să mă extind mai pe larg asupra acestei chestiuni. Fiul mieu, pe când învățà să umble, aveà obiceiul să strângă de pe jos tot ce-i ajungeà în mână. Nevoind să-l las să se joace cu toate aceste lucruri, adesea murdare, i le ceream cu vorbele „dă-i lu tata". În curând el înțelese, din gesturile ce le făceam, care erà rostul acestor cuvinte și într'o zi venì singur cu o așchie de lemn, aflată pe jos, pe care mi-o întinse zicându-mi: „dăilu". În vorbele mele el izbutise să analizeze mai întâiu cuvântul „tata", care îi erà familiar din alte construcții și al cărui înțeles îl știà; restul, rămase deocamdată în mintea lui o expresie unitară, pe care o interpretà ca „cerere" sau „dare". Abià mult mai târziu ajunse să recunoască în acest „dăilu" elementele constitutive „dă" „i" și „lu".

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

ei fug, ei merg etc.) Ştim că, dictate de nevoile ritmului şi ale rimei, ele au putut pătrunde, ca licenţe poetice, şi în poeziile unui Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu ş. a. Deunăzi, un poet tânăr mi-a cetit versuri de ale sale; făcându-l atent asupra greşelii de gramatică în expresia *vulturii zbor*, el n'a voit s'o recunoască, dându-mi următoarea explicaţie: se zice *vulturii, lăstunii zbor*, dar *rândunelele zboară*, pentru-că „vulturii" şi „lăstunii" sânt masculine şi „rândunelele" feminine. Evident că în mintea lui s'au asociat două categorii cu totul distincte, *ei zboară*, deosebit de *ei fug* (conjugarea I distingându-se prin plusul unui *ă* final de celelalte conjugări la pers. 3 plur. ind. prez.) şi *domn — doamnă, uşor — uşoară* (substantive şi adjective distingându-se la feminin printr'un *ă* final de masculinele corespunzătoare).

Astfel de interpretări individuale, de care observatorul atent poate descoperi cu sutele în jurul său, sânt instructive, nu numai pentru-că orice interpretare e o dovadă despre trebuinţa omului de a-şi da seama despre limba ce o vorbeşte, ci şi pentru-că ele ne dau putinţa să urmărim unele inovaţiuni de limbă care n'au rămas individuale, ci au devenit mai mult sau mai puţin colective.

Astfel dacă în limba română avem imperative ca *ado, vino* şi *adă, vină*, neregulate din punct de vedere etimologic, ele se explică de sigur prin faptul că unul sau mai mulţi indivizi grăitori au făcut o asociaţie între aceste imperative şi între o altă categorie de vorbe (care aveà comun cu imperativele tonul poruncitor), adecă vocativele feminine *soro* şi *soră*. Desigur că înainte de a să fi zis *frate vino! bărbate adă!* se va fi zis numai *soră vină!* sau *soro ado!*

La origine, între prepoziţia *în* şi *întru* există o deosebire de înţeles, ca şi între lat. *in* şi *intro*. În limba veche şi în dialectul istroromân deosebirea aceasta se mai poate observà. Cu timpul însă ea s'a şters, amândouă prepoziţiile devenind sinonime, şi s'a născut, printr'o nouă interpretare a cazurilor auzite, uzul de a întrebuinţà pe *întru* înainte de vocale (*într'un, într'însul, într'adevăr*, etc.) şi pe *în* înainte de consonante (*în sat, în casă*, etc.), fără ca uzul acesta să se fi generalizat şi să fi pătruns pretutindeni (*în apă, întru mulţi ani*).

Verbele iotacizate (*eu auz, eu văz* etc.) erau odinioară cu mult mai răspândite decât azi. În lupta lor cu forme neiotacizate

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

(*eu aud, eu văd*) se poate observà la unii scriitori vechi (cf. *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 23) şi putem observà şi azi la unii autori moderni, cum formele iotacizate se menţin la conjunctiv spre a-l deosebì de indicativ (deci *eu văd* dar *să văz*, *el aude* dar *să auză*), deşì această distincţie nu are nici o îndreptăţire etimologică.

Intre forma *acel* şi *acela*, *acest* şi *acesta* etc., există la început o deosebire semantică, întru cât *acela* (din *eccu-ille-illac*) aveà înţelesul mai pregnant (ca francezul *celui-là*), decât *acel* (din *eccu-ille*, franc. *celui*). Această deosebire palizindu-se tot mai mult, cele două forme deveniră sinonime. Urmarea a fost sau pierderea uneia dintre ele, ca la Istroromâni, care cunosc numai pe *ţela* (nu şi pe *ţel*), sau ivirea unei distincţii nouă, de natură sintactică: *acel* se întrebuinţează înaintea substantivului (*acel om*), iar *acela* după substantiv (*omul acela*) sau singur (*a venit acela*), o deosebire care s'a generalizat în limba literară, fără ca să fi pătruns însă în toate regiunile dacoromâne.

Astfel de tendinţe de „categorizare gramaticală" nu se reduc numai la morfologie, la sintaxă şi la lexicologie, unde au fost de mult recunoscute, ci trebue admise şi în fonologie. E incontestabil că în mintea noastră există formula de dependenţă a sunetului de împrejurimea sa şi că vorbele care prezintă grupe de sunete asemănătoare se asociază în „categorii fonologice", întocmai precum se unesc cuvintele cu înţeles similar în „categorii semantice" sau verbele cu aceleaşi dezinenţe în „categorii morfologice".

Se susţine în deobşte că schimbările de pronunţare se întâmplă în mod inconştient de voinţa noastră. Aceasta este adevărat întrucât priveşte ivirea celor mai multe schimbări de rostire: experienţa ne arată că omul în general nu-şi dă seama de inovaţiunile de limbă pe care le adoptă. Dar adevărul acesta, câştigat pe cale empirică, nu trebue să ne înşele asupra unui lucru: omul are darul de observaţie lingvistică şi e predispus să mediteze asupra limbei sale, el se observă necontenit pe sine şi mai ales pe alţii. Astfel deosebirile ce există între graiul său individual şi al mediului ambiant, inconştiente în momentul ivirii lor, pot ajunge cu timpul să fie observate.

Din inconştiente, schimbările de rostire pot devenì observate prin spiritul nostru de comparaţie. Asemănând adecă necon-

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

tenit limba noastră cu a celor din jurul nostru, ajungem la conştiinţa unora din particularităţile noastre de pronunţare. Mediul ambiant exercită deci un control necontenit. Controlul sunetului auzit în cuvânt este în limbă ceea ce este lucrul văzut pentru imaginea ce o reţinem despre el şi raportul lui în spaţiu: fără acest control am vorbì alandala, precum alandala sânt imaginile văzute în vis. Nu cred să existe un lingvist care să conteste importanţa controlului mediului ambiant; a admite însă această importanţă însemnează a admite în mod implicit la subiectul grăitor şi o meditare asupra limbei sale.

Oricine a făcut studii dialectale ştie că, spre a descoperì fenomene de limbă nouă într'o regiune, cel mai bun mijloc este, înainte de a trece dintr'un loc într'altul, să te informezi de la oameni, care sânt particularităţile dialectale ale comunei învecinate. E uimitor cât de bine observă omul incult deosebirile acestea dialectale. In sudestul Transilvaniei este un sat de colonişti din veacul al XVIII-lea, Tohanul-vechiu, în care se pronunţă *barbat*, *sacară* etc. în loc de *bărbat*, *săcară* etc. Brănenii, Zârneştenii, Râşnovenii şi locuitorii altor sate din împrejurime îşi bat joc de Tohăneni din cauza pronunţării acesteia, iar dialectologul, cu mult înainte de a ajunge în Tohanul-vechiu, e avertizat că acolo oamenii „rostesc orice *ă* ca *a*“. Generalizarea aceasta e greşită şi se explică prin faptul că raportul cu Tohănenii nu este atât de intim încât în satele din împrejurime lumea să fi ajuns să-şi dea seama exact în ce condiţii anume apare *a* în loc de *ă*. Când însă contactul e zilnic şi intim, atunci e izbitor cât de exact îşi dă omul seama de condiţiile speciale în care apare o deosebire de rostire. Aceasta se observă mai ales când cineva „traduce“ formele dialectale în limba literară, sau invers. Bartoli, studiind limba ultimului Vegliot, a observat că ceea ce Udina Burbur îi dădeà ca material de limbă vegliotă, adesea erau forme italiene (venete) adaptate însă dialectului atât de bine, încât erà nevoie de toată agerimea critică a filologului ca să le recunoască ca atare.

Dacă nu ne-am da seama de deosebirile între graiul nostru şi al altora, nu s'ar explicà cazurile de „inversiune fonetică“, de «hiperurbanisme», pe care le observăm atât de des în limba celor ce pun un exces de zel în lepădarea formelor dialectale din graiul lor, nici cazurile inverse de „reacţiuni faţă

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

de limba literară", relevate pentru limba română de Gamillscheg în *Oltenische Mundarten* sau cazurile de «articulare prin reacţiune» ca cele arătate de Meyer-Lübke în *Dacoromania* II, 6. Cât de repede prinde urechea aceste deosebiri şi cât de uşor îşi asimilează vorbitorul rostirea mediului ambiant, ne-o arată Weigand (*Aromunen* II 352.): „La servitorul meu [Român din Clisura] pe care l-am avut lângă mine un an întreg, am observat, că, fără să-şi dea seama, în cursul călătoriilor noastre, îşi adaptă până la un oarecare grad pronunţarea şi tezaurul lexical al dialectului pe care tocmai îl studiam. Adaptarea aceasta nu mergeà atât de departe încât să fi încetat de a mai zice *δimt* în loc de *vimt*, sau să fi primit pe ρ (= r uvular) al Fărşeroţilor, dar *e* în loc de *ea*, forme sincopate şi nesincopate, *va yin* în loc de *va z yin* etc. alternau după dialectul Aromânilor cu care veneà în contact".

Conştiinţa aceasta a raportului exact între sunetele unei limbi nu se observă numai în cazuri de bilingvitate, ci chiar în cadrele aceleeaşi limbi. S'a recunoscut bunăoară că dacă în dialectul dacoromân pluralul dela *faţă* este *feţe*, pricina acestei neregularităţi este analogia lui *fată* cu pluralul *fete;* tot astfel după analogia lui *vargă* – *vergi* s'a luat *livadă* — *livezi*. Analogia aceasta s'a întins apoi şi asupra unor cazuri ca *faşă* — *feşe* sau *feşi*, *barză* — *berze*, *spată* — *spete*, *lopată* — *lopeţi* etc. cu atâta consecvenţă, încât trebue să admitem că regula „*a* din tulpină, după labiale, devine *e* înaintea terminaţiunei *e*, *i* a pluralului", constatată de gramatici, există şi în «simţul» subiectelor vorbitoare şi deci şi aceea că *p*, *b*, *f*, *v*, şi *m* — pe care noi, filologii, le numim „labiale", recunoscând nota lor comună: articularea cu buzele — formează şi în simţul limbei o grupă de sunete care în anumite cazuri produc anumite schimbări constante.

Trebuinţa de categorizare gramaticală există deci şi cu privire la sunete şi precum admitem un simţ morfologic sau sintactic la subiectele grăitoare, trebue să recunoaştem şi un simţ fonologic. *Dacă schimbările de rostire sânt în majoritatea cazurilor inconştiente, legile fonologice sânt rezultatul unei acţiuni conştiente a minţii noastre, vecinic observatoare şi preocupată a stabili norme gramaticale.*

8. Cu cât îmi dau mai mult seama despre principiile diriguitoare în desvoltarea limbei, cu atât văd mai clar rolul cel

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

mare pe care îl are tendinţa aceasta de a clasà în categorii materialul brut de limbă în memoria noastră. Rezultatul ei e crearea necontenită de cadre nouă, în care acest material de limbă e rânduit; aceste tipare nouă în care poate fi turnat materialul vechiu, alcătuesc însaşi evoluţiunea limbei. Chestiunea, dacă această desvoltare însemnează un progres sau un regres, atât de des discutată de la Schleicher până la Jespersen e pusă greşit, căci ea introduce o notă subiectivă în cercetările obiective: ştiinţa are să constate şi să explice, nu să aprecieze. Tot astfel pentru lingvist e fără importanţă a şti ceea ce pentru psiholog poate fi o problemă însemnată, dacă, anume, procesul de „categorizare" a materialului de limbă se întâmplă în mod conştient sau subconştient. Cred că o graniţă între inconştienţă şi subconştienţă nici nu se poate trage. Şi memoria noastră funcţionează în general fără s'o putem diriguì; totuşi uneori avem posibilitatea, printr'o încordare voită, să ne aducem aminte de ceva, adecă să căutăm în mod conştient a legà iţele care asociază ideile noastre. Tot astfel uneori izbutim, meditând, să ne dăm seama despre raporturile constante între diferitele părţi ale vorbirei sau ale unui cuvânt.

Ceea ce importă a şti, este că simţul pentru aceste raporturi constante există în mintea noastră şi pentru sunetele pe care le rostim. O. Jespersen (*Phonetische Grundfragen* § 182) a observat cum unii copii, pe când încep să vorbească, îşi crează «legi fonologice» — false şi necomplete, din cauza analizei greşite a unui material lingvistic sărac — pe care mai târziu le părăsesc subt presiunea controlului exercitat de mediul ambiant. Trebuinţa de a se exercità în astfel de stabiliri de raporturi constante între sunetele limbei este atât de mare la copìi, încât îi vedem inventând limbi nouă spre a-şi comunicà lucruri neînţelese de alţii, prin substituirea unor sunete ale limbei obicinuite prin altele, după o cheie stabilită de mai nainte.

Acest simţ înnăscut explică de ce o schimbare de rostire poate cuprinde tot «materialul lingvistic» — după expresia lui Sievers — adecă toate cuvintele cu construcţie similară. Pe vremea când *l* între vocale începeà să se pronunţe *r*, nu erà nevoie ca un individ să audă de la cei din jurul său toate cuvintele limbei cu *l* intervocalic schimbat în *r*, spre a le imità, ci erà de ajuns ca individul cu talent de limbă să audă câteva din ele, pentru ca

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

să-şi dea seama de raportul constant între cele două fapte lingvistice, pe care noi filologii le numim „*l* velar“ (cf. *Conv. lit.* 39, p. 309) şi „poziţie intervocalică“, spre a generaliză rostirea adoptată asupra tuturor cazurilor similare.

Dar ori cât de asemănătoare ar fi structura minţii noastre, analiza şi sinteza materialului brut de limbă nu pot fi absolut aceleaşi la toţi indivizii grăitori. De aceea şi «materialul lingvistic» va varià adesea de la individ la individ, şi mai ales va fi deosebită conceperea legii fonologice, care pentru unii va apăreà între margini mai strâmte, pentru alţii între margini mai largi, după cum spiritul de observaţie al unuia va fi mai fin sau mai puţin desvoltat[1]). «Excepţiile», cuvintele refractare unei legi fonologice, se vor explicà deci în mare parte prin faptul că ele n'au fost recunoscute ca aparţinând «materialului lingvistic», fiindcă condiţii speciale le făceau să se asocieze în alte «serii». Dacă, bunăoară, pe vremea când *en* deveneà *in* în limba română, cuvântul *gena* nu s'a prefăcut în *ginĕ* (ca *plena* > *plină* şi atâtea altele), ci a rămas *genă*, pentru ca mai târziu să se prefacă în *geană* (ca *penna* > *peană*), cauza poate fi apropierea strânsă de înţeles între aceste două cuvinte (cf. *Zeitschrift f. rom. Phil.* 28, p. 682) care le-a îmbinat într'o „serie“ atât de intimă semantică, încât n'a mai fost posibilă deslipirea lui *gena* de *penna* din seria semantică spre a fi dusă de curent singură în seria fonologică. In fond, explicaţia aceasta nu diferă de cea dată până acuma: *gena* e o excepţie la legea fonologică despre prefacerea lui *en* în *in*, datorită analogiei lui *penna*, care l-a schimbat în **genna*. Numai cât rostirea **genna* poate n'a existat nici odată.[2])

Un alt exemplu ar fi cel dat de Meyer-Lübke (*Mitteilungen* p. 11—12) care explică, pe cât se pare, netrecerea lui *qua* în *pa* în cuvintele *qualis* > *care*, *quam* > *ca*, *quando* > *când*, *quantus* > *cât*, prin faptul că aceste pronume şi adverbe au format o „serie“ intimă „gramaticală“ împreună cu alte cuvinte ca *quod*, *quid*, *quomodo* etc., care toate, având sunetul iniţial *qu*, le-a constrâns şi pe acestea să-l menţină.

---

[1]) Ceea ce admiteà deci Sievers (*Phonetik*[5] § 731) pentru filologii care stabilesc legile fonologice, admitem noi pentru înseşi subiectele grăitoare.

[2]) O altă explicare, de natură fonetică, a încercat să dea lui *geană* în timpul din urmă Meyer-Lübke în *Literaturblatt*, No. pe Octomvre 1921.

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

Cât despre conceperea unei legi fonologice în cadre prea largi, s'ar puteà cità cazul lui *e* scurt şi accentuat latin. Deducţiile ce le putem face din limbile romanice de azi ne fac a crede că diftongarea lui *ĕ* în *ie* se începuse în epoca preromană, dar numai când erà urmat de o singură consonantă. Dacă în româneşte condiţia aceasta din urmă nu există şi rostim de o potrivă *piezi* şi *piept* (faţă de *piede* dar *petto* italian), aceasta se datoreşte, probabil, nerecunoaşterii exacte, din partea Românilor, a raportului original şi generalizării unei evoluţiuni asupra unui cerc mai larg de material lingvistic.[1]) Tot astfel se pare că legea fonologică după care *au* proton devine *a* în româneşte (*Conv. lit.* 44 p. 143—144 şi 470) nu e decât lărgirea, peste marginile primitive, a legii fonologice latine vulgare, în urma căreia *au* urmat de *u* accentuat se prefăceà în *a* (*ausculto* > *asculto*). Deasemenea transformarea latină-vulgară a grupului *avi* înainte de consonante în *au* (*cavito* > *cauto*) s'a extins în limba română şi asupra lui *evi* > *eu* (*prebiter* > *preut*) şi *ovi* > *ou* (*novitatem* > *noutate*) etc. (cf. *Dacoromania* I 437).

9. Concepţia neogramaticilor despre schimbările de rostire inconştiente, implică credinţa că subiectele vorbitoare nu pot reacţionà în vreun fel sau altul împotriva legilor fonologice. Mintea noastră se revoltă împotriva unei astfel de concepţii, care poate fi combătută chiar pe calea speculativă, pe care ea s'a născut. „A explicà transformările fonetice şi flexionare ca un fenomen mecanic-acustic e imposibil, neputându-se admite pur şi simplu că sunetele şi formele flexionare alunecă, cum cade bunăoară un corp în urma greutăţii sale spre pământ, căci atunci ele ar trebuì să alunece în toate limbile de pe pământ fără excepţie, în aceeaşi direcţie, totdeauna, şi am puteà, în cazul acesta, prevestì de pe acuma încotro vor fi alunecat sunetele unei limbi d. ex. ale celei germane, în anul 2500“ (R. Lerch, în *Germanisch-romanische Monatsschrift* VII-1915, p. 101).

Babeş-Bolyai Central University Library Cluj

Dar studiile dialectale ne arată necontenit că cuvinte cu structură asemănătoare nu intră toate în cadrele aceleiaşi legi fonologice în acţiune, care în unele regiuni are cadre mai largi, iar în altele mai înguste. Dacă urmărim bunăoară reducerea lui *dz* şi *dž* la *z* şi *ž* — neterminată încă pe întreg teritoriul daco-

[1]) Posibil ar fi bunăoară ca în urma sincopării vocalei postone în vorbirea allegro, să se fi găsit mai multe exemple de *ĕ* trecut în *ie* în poziţia cons. + cons., rezultată din cons. + vocală sincopată + cons.

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

român — vedem din studiile lui Weigand, că pe alocuri pierderea sau menţinerea elementului cluziv e legată de poziţia iniţială sau intervocalică, de consonanta precedentă sau poate şi de accent, deci că în diferite regiuni transformarea aceasta fonetică n'a ajuns să se generalizeze încă asupra tuturor cazurilor. Mai mult decât atâta, în condiţii egale, vedem cum noua rostire nu cuprinde întreg materialul lingvistic şi avem *june* dar *gioi*, aiurea *giune* dar *joi*, sau *joi*, *jug*, *jur* dar *giugastru* (*Jahresbericht* IV 276—277, VII 49), sau vedem că într'o regiune ca Banatul, care rosteşte până azi *veade*, *feate* etc., întâlnim cuvinte refractare ca *verde*, *merge* (*Jahresbericht* III 217).

Acestea şi multe alte exemple de acest soiu, de care abundă orice studiu dialectal conştiincios, ne întăresc în convingerea, că schimbările de rostire nu trebue să ni le închipuim ca pe nişte avalanşe, care în rostogolirea lor impetuasă îmbrăţişază tot ce întâlnesc în cale, ci ca pe nişte evoluţiuni lente, care se propagă anevoie, învingând necontenite piedeci, luptând oarecum cu individualitatea fiecărui caz special. Ele se generalizează nu numai prin puterea lor de expansiune (adecă prin tendinţa noastră instinctivă de a primi şi a imită rostirea nouă ce o auzim), ci, cel puţin în măsură tot atât de mare, prin acţiunea minţii noastre, care dându-şi seama sau ghicind — une-ori în mod greşit — cauzele ce determină o schimbare, în năzuinţa necontenită de categorizare a materialului brut de limbă, generalizează o inovaţie fonetică, extinzând-o asupra cazurilor asemănătoare. In limba comună, cu influenţele ei multiple din diferite dialecte geografice şi sociale, vorbită în general de oameni mai culţi şi deci mai deprinşi să ordoneze materialul brut de limbă cu care operează, vom întâlni o unitate mai mare decât în dialectele vorbite de o populaţie mai puţin cultă, care operând cu un tezaur lexical mai redus, simte mai puţin nevoia de ordonarea lui şi de forme clare şi neechivoce de expresie.

Ceea ce azi ni se pare unitar este adesea rezultatul unor frământări îndelungate după unitate formală.

Dacă vrem să proiectăm înaintea ochilor noştri o fază din trecut, nu trebue deci să ne aşteptăm la un tablou retuşat de toate asperităţile şi neregularităţile, precum îl avem azi, după munca marelui maestru, timpul. Un exemplu al acestei lupte am dat în Dacoromania I, 380 ş. u. studiind metafonia vocalelor

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

accentuate înainte de *e* următor şi alt exemplu e studiul lui Meyer-Lübke despre labiale, publicat în fruntea acestui volum. Ele ne arată cât de anevoioasă e generalizarea unei schimbări de rostire asupra întregului material de limbă şi cum adesea azi abia mai putem descoperi câteva rămăşiţe ce ne amintesc tendinţele de generalizare de odinioară.

Într'adevăr, dacă privim cu ochii istoricului fonologia unei limbi, observăm că majoritatea schimbărilor de rostire, determinate de cauze fiziologice, nu devin legi fonologice, nu izbutesc adecă să se generalizeze asupra întregului material lingvistic. Un exemplu dintr'o sută e de ajuns.

Fiziologia sunetelor româneşti *ă* şi *â* încă nu este cunoscută bine. Un lucru neîndoios e însă, că la rostirea acestor vocale joacă un rol important poziţia buzelor. Unii dintre cei ce au încercat să descrie foneticeşte aceste sunete (Philippide, Sbiera), exagerând şi schematizând această observare, au crezut că *ă* nu-i decât un *o* rostit cu buzele nerotunzite. Fapt este că labialele învecinate au în fonologia românească o influenţă hotărîtoare la schimbarea vocalelor în *ă*, *â* sau la modificarea lui *ă*, *â* în alte vocale. Cauza fiziologică a acestor modificări de rostire este dar evidentă. Cu toate acestea, generalizarea acestor schimbări de rostire asupra întregului material lingvistic nu s'a făcut în mod egal. Astfel, precum voiu avea prilej să arăt cu altă ocazie, prefacerea lui *e* în *ă* (de asemenea a lui *ea* în *a* şi a lui *in* în *în*) după labiale a început în vremuri străromâne; dintre toate dialectele noastre însă numai cel dacoromân o cunoaşte ca lege fonologică (cu foarte puţine excepţii şi cu tot mai puţine excepţii cu cât limba e mai recentă), pe când dialectul aromân şi cel istroromân abia dacă mai păstrează câteva urme de *e* trecut la *ă* după labiale. De asemenea prefacerea lui *ă* în *o* după labiale, pe care o întâlnim în multe cuvinte, n'a ajuns să se generalizeze asupra întregului material de limbă, deşi ea se poate constată, ca tendinţă generală, în cele mai deosebite regiuni şi în diferite timpuri. Abia individual aflăm această modificare de rostire ca lege fonologică: astfel am un coleg din Muntenia, care rosteşte consecvent: *forde* „fără de", *pomânt* „pământ", *adevor* „adevăr" etc., pe când noi ceilalţi rostim *botez* dar *pământ* etc. [1])

[1]) Iată câteva exemple în care *ă* (*â*) a trecut în *o* (proton şi *u*) în vecinătatea labialelor în diferite timpuri şi locuri, unele, de sigur, facilitate şi

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

10. Despre felul cum se cristalizează pe încetul o lege fonologică ne putem face o idee, dacă urmărim **legile fonologice în acţiune** în graiul nostru actual sau legile fonologice vechi, neîncheiate încă.

Se ştie anume că cele mai multe legi fonologice se încheie la un moment dat. Când adecă modificarea de rostire prin care ele se caracterizează a cuprins întreg materialul lingvistic şi o regiune întreagă, atunci rostirea aceasta modificată devine rostire obicinuită pentru generaţiile următoare, face parte din patrimoniul tradiţional de limbă; legea fonologică moartă nu mai contează pentru împrumuturile ulterioare. După ce toate cuvintele cu *l* intervocalic simplu s'au rostit cu *r* pe întreg teritoriul străromân (ca în lat. *mola* > *moară*), împrumuturile mai nouă n'au mai putut fi atinse de această schimbare, deci avem *boală*, *poală*, *şcoală* etc.

Când însă o lege fonologică are repercusiune şi asupra formelor morfologice, producând în declinare şi conjugare forme diferite, atunci simţul pentru raportul constant ce există între sfârşitul tulpinei şi vocala iniţială a dezinenţei sau sufixului (pas : paşi, las : laşi), între vocala tulpinei şi vocala dezinenţei sau sufixului (frumos : frumoasă, mor : moară), între vocala tulpinei şi accent (frumos : frumuşél, mor : murím) etc. se menţine

---

de influenţa asimilatorică a vocalei următoare sau precedente sau de analogia unor sufixe. (Formele fără citaţie se găsesc atestate în *Dicţionarul Academiei)*: animalia > *nămaie* şi arom. *numal'u*, apă-botează > *bobotează* (cf. în urmă *Dacoromania* I 437), balmoş — *bălmoşi* şi *bolmoşi*, baptizo > **bătez* > *botez*, sârb. balvan > *bălvan* şi *bolvan*, *bălhac* şi *bulhac*, ung. barnás > *bărnaciu* şi *bornaciu*, Bârsa — *bârsănesc* şi *bursănesc*, *bătuş* şi *botuş* (amândouă formele se găsesc şi în bulgăreşte), cârpaciu — *cârpăcì* şi *cârpocì*, familia > *fămeie* (> femeie) şi *fomeie*, arom. *fumeal'e* (forme cu *o* se găsesc şi în dialectele italiene), foras > *fără* şi *for*, *fârtat* — megl. *furtat*, *fonfànì* şi *fonfonì*, (vechiu şi dial.) fălos > *folos*, *încovăiu* şi *încovoiu*, *învălesc* şi *învolesc*, *luăm* > *luom*, slav. mamiti > **mămì* > *momì*, *năpârcă* şi *nopârcă* (*Jahresbericht* III 322), palumbus > **părumb* > *porumb*, arom. *purumbu*, păpuşă — *păpuşoiu* şi *popuşoiu*, popas — *popàsì* şi *poposì*, postav — *postăvar* şi *Postovar* (nume de munte în Braşov), megl. *primăveară* şi *primuveară*, remaneo > *rămân* şi *român* (deşi s'a produs omonimitate cu romanus > român; forme cu *u* şi la Engadini şi Provansali), repausare > *răpăsà* şi *răposà*, *Sâmedru* şi *Sumedru* (şi aromâneşte), *scăfălcì* şi *scofălcì*, tobaş — **tobăşar* > *toboşar*, *văpseà* şi *vopseà*, *zăbavă* — *zăbăvì* şi *zăbovì*. Cred că şi *borî* al nostru presupune o formă mai veche **bărî* (căci altfel am avea **buî*) şi derivă tot dintr'o tulpină *barr* — care ar puteà fi identică cu albanezul *barrɛ* «povară» (< *bărn*); trecerea semantică s'ar puteà explică fie că plecăm de la starea femeilor însărcinate (alb. *mbarsem* «devin însărcinată», *barrɛni* «starea femeii însărcinate») care se manifestă prin vărsături, sau — mai probabil — de la „greutate" = „greaţă".

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

viu în simţul limbei şi poate cuprinde şi împrumuturile mai nouă: aceeaşi metafonie a lui *o* în *oa* ca în *frumos*: *frumoasă* o avem şi în *cocon*: *cocoană*, cuvânt împrumutat cu câteva veacuri mai târziu, şi în *baron*: *baroană*, neologism din veacul al XIX-lea. Dar nu totdeauna şi pretutindeni simţul acesta e de o potrivă de viu, nu la toţi indivizii raportul constant între *o* accentuat şi *ă* al dezinenţei este clar, încât în rostirea unora împrumuturile nouă nu mai sânt asociate imediat cuvintelor vechi; atunci dăinuesc alături, în limba comună, două rostiri (precum e cazul cu *aprobă* şi *aproabă*), până ce una din ele se generalizează, sau până ce între cele două forme se stabileşte şi o nuanţă de înţeles. Forma care învinge nu trebue să fie cea nouă. Pe când simţul pentru legea fonologică e încă viu la o parte mare a populaţiei, „excepţiile" se înmulţesc mereu, căci primenirea limbei cu împrumuturi e necontenită. Atunci spiritul de „categorizare" a materialului impune oarecum o revizuire a vechii legi fonologice, precizarea ei cu codicile nouă.

Un exemplu din fonologia română ne poate servi ca model.

Prefacerea lui *a* neaccentuat, când nu era iniţial, în *ă*, este una din cele mai vechi treceri fonologice — căci o găsim în toate dialectele, iar cronologia relativă ne-o arată mai veche ca multe alte evoluţiuni ale limbei noastre — şi e răspândită pe întreg teritoriul român, trecând chiar peste hotarele limbei noastre (*Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 74). Ea se găseşte în toate elementele latine (proton: *carbonem* > *cărbune*, postton: *apparo* > *apăr*, final: *áqua* > *apă*) atât de consecvent, încât menţinerea unui *a* neaccentuat în mijlocul sau la sfârşitul cuvântului (când acest *a* nu se poate dovedi a fi o desvoltare ulterioară) face de la început neprobabilă originea latină a cuvântului.

Legea fonologică despre prefacerea lui *a* în *ă* în condiţiile arătatate se găseşte şi în cazuri ca: *calcátis* > *călcaţi*, *calcáre* > *călcare*, *calcábat* > *călcà*, *calcávi* > *călcaiu*, etc. faţă de *cálco* > *calc*, *cálcat* şi *cálcant* > *calcă* etc., apoi în *barbátus* > *bărbat*, **barblia* > *bărbie* faţă de *bárba* > *barbă*. Din astfel de exemple, foarte numeroase, s'a stabilit simţul că unui *a* în poziţie accentuată îi corespunde un *ă* în poziţie neaccentuată. Mai întâiu acest raport era valabil pentru formele flexionare şi derivative cu accent schimbător, apoi, prin generalizare, pentru ori ce forme. De aceea vedem cuvinte de origine streină, intrate în

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

limbă mai târziu, tratate ca elementele latine: *hrăni*, *grădină* etc. (slave), *cărămidă* etc. (grecesc), *hălăduì* etc. (unguresc). Avem însă şi cuvinte streine cu *a* păstrat d. e. *blagoslovì* (slav), mai ales turcisme (*bagdadie* etc.) şi neologisme (*magıstrat*, *barometru* etc.). La altele uzul şovăe: *dascăl* şi *dascal*, *măstină* şi *maslină* etc. In dialecte şovăirea aceasta e şi mai mare decât în în limba literară şi aflăm pronunţări regionale precum *căsap*, *căştan* etc., apoi *înăinte*, *înăpoi* (în care *a*, odinioară iniţial, se păstrează cu valoarea lui primitivă în limba literară), chiar şi neologisme ca *trăduc*, *declărăm*, datorite şcoalei „pumnuliste", în Bucovina. Din dicţionarul lui Tiktin şi mai ales din al Academiei se pot strânge cu uşurinţă sute de astfel de exemple.

O lucrare specială, întemeiată pe un material bogat, va puteà de sigur stabili câteva reguli cu privire la aceste cuvinte streine. Chiar şi cu un material mai puţin complet se pot recunoaşte însă câteva tendinţe generale.

Astfel, în textele vechi întâlnim adesea forme cu *ă*, pe care azi le rostim cu *a* d. e. *bălaur*, *bătjocorì* etc., încât pare că există o tendinţă în limba literară de a restabìli pe *a*. Observându-mă pe mine, am constatat că pronunţarea din copilărie *măslină*, *Bănat* am schimbat-o cu timpul în *maslină* *Banat*, care mi se pare mai literară.

Pierderea accentului, în derivate, mai ales în derivatele cu multe silabe, produce mai adesea trecerea lui *a* în *ă*, decât lipsa accentului în cuvinte împrumutate. Astfel, deşi alături de *Bănat* avem şi forma *Banat*, în derivate se aude numai *bănăţean;* deşi *balaur* e mai des decât *bălaur*, întâlnim aproape numai *bălăuraş*, *bălăurel*, *bălăuroaică*; tot astfel *basmà — băsmăluţă*, *geamandan-gemăndănaş*, *parale-părăluţe*, (cf. Philippide, *Principii* 18). Dacă alături de *bacal* (din turc. *bakkal*) întâlnim *băcan*, alături de *fasole*, formele *făsuiu*, *făsoiu*, *făsaică*, *păsulă*, *păsuică*, ele se explică prin faptul că sfârşitul acestor cuvinte a fost considerat ca sufix (*-an*, *-uiu*, *-aiu*, *-aică*, *-ulă*, *-uică)* iar cuvintele pomenite ca derivate.

Un *a* accentuat în silaba următoare pare a oprì în multe cuvinte trecerea lui *a* în *ă*, sau a reface, prin asimilare, pe *à*, în *a*. Afară de exemplele citate (*balaur*, *Banat*), avem cu deosebire turcisme ca: *acadeà*, *bagà*, *basmà*, *budalà*, *cazmà*, *patlageà*,

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

capac (mai rar *căpac*), *cazan* (mai rar *căzan*), *iatac* (alături de *ietac* din **iàtăc*), *iatagan* (alături de *iătagan, iertagan)* etc.

Dimpotrivă, un *ă* următor accentuat sau făcând parte din sufix promovează trecerea lui *a* în *ă*: *capcană* are pluralul *capcane* sau *căpcăni*, *caraftă* are pluralul *cărăfţi*, *falangă* are pluralul *falange* sau *fălăngi*, *paradă* are pluralul *parade* sau *părăzi* (Philippide, *Principii* 18), de la *caşcaval* avem derivatele *caşcavalar*, dar *căşcăvălărie.*

Se vede deci că spiritul de organizare al limbei crează încetul cu încetul o ordine în formele duble (cu *a* şi cu *ă*), stabilind raporturi nouă, care, tinzând să se generalizeze, pot să izbutească să dea un tablou ordonat celui ce va căutà mai târziu să formuleze viitoarele legi fonologice.

Dialectologi ca Weigand sau Gilliéron au ajuns către sfârşitul studiilor lor la convingerea că dacă voim să înţelegem limba trebue să urmărim fiecare cuvânt în desvoltarea sa. Ceea ce vrea să zică, că putinţa de a fi împărţit în diferite serii gramaticale, este nemărginită pentru fiecare cuvânt.

Gilliéron are dreptate când consideră legea fonologică numai ca impresia finală a unei uniformităţi parţiale. După el, fiecare cuvânt îşi are istoria sa, dictată mai ales de mediul în care ajunge, de societatea altor cuvinte cu care se întâlneşte zilnic prin asociaţia necontenită de idei a omului. Astfel pe el nu-l izbesc excepţiile, ci tocmai dimpotrivă, el caută să explice uniformitatea parţială de desvoltare a vorbelor care se întâlnesc în drumul lor şi se silesc una pe alta, prin imitare, adaptare, asimiliare sau propagare, să apuce căi comune. Mai mult decât atâta. „Etimologia populară" pe care noi eram deprinşi să o considerăm ca unul din factorii ce tulbură desvoltarea „regulată" a unui cuvânt după legile fonologice constatate, pentru Gilliéron este o putere creatoare de la care poate porni însăşi legea fonologică. „Observez comme si, à la base des évolutions, il n'y avait aucun mistère physiologique, mais simplement une oeuvre de reflexion, plus ou moins consciente, à laquelle votre raison peut atteindre. Songez que peut-être l'histoire finira par vous révéler qu'il n'a tenu qu'à un fil que les plus grandes revolutions phonétiques, séparant en compartiments la matière linguistique, se soient ou ne se soient pas produites, que ce que nous considérons comme un mouvement général de la matière

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

linguistique n'est peut-être qu'une propagation à l'infini, jusqu'à des bornes qui en nécessitent l'arrêt, d'un mouvement individuel". Spitzer, de la care am împrumutat citaţia, adugă (*Literaturblat f. germ. u. rom Phil.* 1920 col. 385-386) „Der Phonetik, mit der unsere Wissenschaft begonnen hat, wird so bloss die Nachlese dessen aufgespart, was die Semantik (in weitestem Sinne) als Lehre von der Spiegelung des Geistes in der Sprache an lautlichen Gleichmässigkeiten, „Serien", hergestellt hat". Schuchardt ziceà: „Ich halte es sogar nicht für unmöglich, dass aus einer einzigen durch begriffliche Analogie hervorgerufenen Lautvertauschung ein ganzes Lautgesetz erwachse" (*Über die Lautgesetze*, 22).

11. Intocmai precum în cazul citat al pluralelor în *-uri* (§ 7), naşterea unei reguli nouă morfologice se datoreşte uneori sintezei „greşite", tot astfel legile fonologice se ivesc uneori din împărecherea unor fenomene fără legătură organică, care însă întâmplător au un factor comun. Nota aceasta comună pe care o recunoaşte spiritul sintetic al subiectelor grăitoare, e considerată drept cauză a schimbării de rostire.

O astfel de lege fonologică este cea formulată de gramaticii istorici în modul următor: *s* final apare, la Italieni şi Români, în monosilabele de origine latină, ca *i*, de ex. la Italieni: *noi*, *voi* din *nos*, *vos*, *sei* din**ses*=*sex*; *crai* din *cras*, (în limba veche) *piui* din *plus*, *poi* din *pos*[t]; *dai* din *das*, *stai* din *stas*, *hai* din **has*=*habes* şi *s-ei* din *es;* la Români, afară de *noi*, *voi*, *apoi*, *dai*, *stai*, *ai*, şi *trei* din *tres*.

Cele câteva cazuri refractare se pot explică în modul următor: ital. *tre* s'a orientat după *due* (pe când în româneşte, având *doi*, nu există nici o piedecă pentru *trei*), românescul *şase* s'a modelat după *şapte*, ital. *tra* din *trans* e neaccentuat şi proclitic şi tot neaccentuaţi rom. *nă*, *vă*, *lă* din *nos vos* [*il*]*los;* rom. *abià* din *vix* poate să fi fost de vreme compus cu prepoziţia *ad* şi deci să nu mai fi fost considerat ca monosilab.

Odinioară, pe când stăteam subt influenţa şcoalei neogramatice am contestat această »lege« (*Conv. lit.* XXXV 826 ş. u), căci ea presupuneà o transformare fonetică pe care nu mi-o puteam explică pe cale fiziologică. Intr'adevăr, din punct de

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

vedere fonetic, prefacerea unui *s* în *i*, fără altă cauză decât poziţia lui la sfârşitul monosilabelor, este o enigmă. Dacă căutăm în dialectele italiene vedem că multe din ele nu au pe acest *-i* în loc de *-s*. [1])

In schimb, în unele dialecte italiene apare un *-i* la sfârşitul monosilabelor şi când nu corespunde unui *-s* latin. [2])

Se pare deci că nu avem a face cu o schimbare de rostire pe bază fonetică, ci că *-s* latin a amuţit la sfârşitul monosilabelor, ca în polisilabe, la Italieni ca şi la Români. Precum am arătat în articolul citat, urmând o idee desvoltată de Weigand în cursurile sale, *i* în *dai*, *stai*, *ai* se datoreşte analogiei tuturor verbelor (române şi italiene), care în persoana a doua din singular au terminaţiunea *-i*. Punctul de plecare îl găsim în *vai* < *va[d]is*, care a produs întâiu pe *stai*, cu care formă o „serie semantică", iar acesta pe *dai*, cu care stă într'un necontenit raport morfologic. În *noi*, *voi*, în ital *sei* şi în românescul *trei*, s'a adăogat un *i* după analogia pluralelor cu care aveà comună ideea pluralităţii. Odată aceste analogii produse, majoritatea monosilabelor accentuate găsindu-se cu un *-i* final, s'a stabilit o legătură — neîndreptăţită etimologiceşte — între monosilabitate — factor însemnător, precum am văzut, şi la naşterea pluralelor în *-uri* — şi între *i* final, generalizându-se cazul şi asupra celor câteva adverbe, **plu*, **cra* şi **po*, dialectal şi asupra lui *mo* (din modo), *o* (din *aut*) şi asupra lui *e* (din *est*). Prin „inversiune onetică", *mai* < *magis* şi-a putut pierde pe *i* final, devenind în anumite împrejurări *ma*.

Vedem dar, că fără să avem a face cu o transformare fonetică, lipsind deci cu desăvârşire momentul fiziologic, prin acţiunea analogiei şi din necesitatea de sinteză a indivizilor grăitori, s'a stabilit un fals raport constant între monosilabitate

[1]) D. ex. Lanciano *nu*, *vu*, (Finamore, 11, 21) Campobasso *cra*, *nu vu*, *se*, *po* (*Archivio glott.* IV 167), Arpino *puo*, *nu*, *vu* (şi *vuo*) (*ib* XIII 305), Gombitelli *se*, *pu* (*ib.* XIII 313, 318), Sillano *se* (*ib.* XIII 330), Romagna *pio* (Mussafia 666), Alatri *nua*, *vua*, *po* (*Arch. glott*, X 171), Cerignola *nuę*, *vuę* (ca *tuę*, *suę*), *pou*, *seje*, *crä* şi *cräję* (*ib.* XV 96), Aquila *dapó*, *nu*, *vu* dar *crai* (Rossi Casè 7, 35, 49), Bari *nu*, *vu* (Nitti di Vito 7), Sicilia *pua*, v-trientin *po*, etc.

[2]) Astfel, în Lecce nu avem numai *stai*, *nui*, *ui* (din *vos*), *chiui* (din *plus*), *puscrai* (din *post cras*), ci şi *moi* din *mo[d]o* (*Arch. glott* IV 118, 130, 131, 134, 140), în vechea-siciliană *aut* nu a dat *o*, ci *oi* (Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III § 213 n.), în Neapole apare, alături de *e* şi *ei* (la persoana 3), din *es[t]*.

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

şi existenţa unui *i* final, care a putut da naştere, încă înainte de despărţirea limbei române de cea italiană, legii fonologice arătate.

În *Dacoromania* I 372—373 am arătat că dispariţia lui *a* iniţial neaccentuat la Istroromâni şi Megleniţi, precum şi proteza aproape regulată a unui *a* la unii Aromâni, se datoresc unui concurs de împrejurări deosebite, care produc impresia că *a* iniţial neaccentuat e »caduc«. Pe când la Dacoromâni între formele cu *a* şi fără *a* încă nu s'a stabilit un raport constant, celelalte dialecte şi-au creat, prin generalizare, legi fonologice, care n'au o cauză fonetică.

12. Dacă majoritatea schimbărilor de rostire, determinate de cauze fonetice, nu ajunge să se generalizeze ca legi fonologice — precum am văzut în § 9 cu privire la *ă* devenit *o* după labiale — şi dacă, pe de altă parte, legi fonologice, ca schimbarea lui *s* final în *i* la monosilabe, se dovedesc a nu avea o bază fonetică (§ 11), cred că sântem în drept să ne îndoim că legea fonologică rezultă dintr'o schimbare a *bazei de articulaţie*, care, în afară de conştiinţa subiectelor grăitoare, are de urmare adaptarea mecanică a întregului material lingvistic nouei obicinuinţe de articulare. De fapt, toate încercările făcute spre a explică însaşi schimbarea bazei de articulaţie, deci spre a înţelege cauza mai depărtată a legii fonologice, au dat greş, începând cu cei ce credeau că o găsesc în deosebirile de climă, sau în păstrarea articulaţiei din limba strămoşască şi după învăţarea unei limbi nouă, sau în continuarea adulţilor de a articulă sunetele cu aceleaşi mişcări ca în copilărie şi dupăce prin desvoltarea corpului întreg au crescut părţile organului articulator (Bremer-Herzog), sau prin schimbarea articulaţiunii ocazionale, precum o observăm în afect, în articulare obicinuită (E. Richter), — ca să nu mai citâm alte explicări, care nu-s de fapt decât o amânare a explicării, precum: tendinţa de a avea sunete mai armonioase, comoditatea, economia de forţe etc.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dacă este justă părerea exprimată în cele precedente, că generalizarea unei schimbări de rostire asupra materialului de limbă rezultă din aceeaşi trebuinţă de categorizare a materialului brut, pe care o putem întâlni şi la inovaţiunile de ordin morfologic, sintactic, etc., atunci legea fonologică este, în ultima analiză, în funcţie de **talent pentru limbă.**

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

De obiceiu spunem că cineva are talent pentru limbi, când învaţă uşor şi bine o limbă streină. De fapt talentul nu există numai pentru limbile streine, ci şi pentru limba maternă. Putem observà într'adevăr că nu toţi membrii unei naţiuni vorbesc limba lor maternă deopotrivă de bine; chiar făcând abstracţie de cei cu defecte organice, sânt unele subiecte grăitoare care găsesc repede pentru gândurile lor forme expresive şi alţii care nu au această facultate. Dar talentul pentru limbă nu se restrânge la învăţarea uşoară a graiului tradiţional, ci el se manifestă mai ales atunci când vorbitorul, având în măsură mare simţul limbei, o îmbogăţeşte cu aportul său propriu, turnând necontenit în tiparele existente forme nouă, care sânt imediat înţelese de ascultător. Există dar oameni care au mai mult rolul pasiv de propagatori ai formelor de limbă tradiţionale şi de imitatori ai ei, şi alţii — talentaţii — care au darul de observaţie a limbei, simţul nuanţelor, neliniştea de a aflà expresia cea mai potrivită şi mai neechivocă pentru un gând, creatorii de inovaţiuni lingvistice.

Talentul limbei, adecă facultatea de a aduce ordine în materialul brut de limbă, grupându-l şi găsind un rost variantelor de rostire, se manifestă şi în fonologie. Dacă exemplele sânt mai greu de adus, cauza e numai că până acuma nu s'au făcut observări destule în această direcţie.

Ele se găsesc totuşi.

În vorbirea allegro mai ales, dar şi în cea lento, putem observà cum, prin fonetică sintactică, un *c* final după consonantă amuţeşte înainte de un cuvânt începător cu consonantă. Gamillscheg (*Oltenische Mundarten* p. 97) citează exemple ca *primes' daru, să te găses' sănătos.* Relevându-le, am spus în *Dacoromania* I 373, că astfel trebue explicată amuţirea lui *c* în sufixul *-esc* la Megleniţi şi la unii Istroromâni. Din cercetările inedite ale lui Bartoli, rezultă că această formă *-es* în loc de *-esc* (relevată şi de I. Maiorescu), se întâlneşte în comuna Brdo, însă nu în graiul tuturor, ci consecvent se observă numai în materialul cules dela M. Tercovici. Ceeace ne arată că acest Tercovici, cu talentul limbei mai desvoltat, a adus ordine în materialul său de limbă şi dintre cele două forme: *-esc* înainte de vocale şi *-es* înainte de consonante, a generalizat-o pe una.

Se pare că înainte încă de ce *u* final să înceapă a se

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

rostì şoptit în limba română, el a dispărut în cuvântul *unu*, prin fonetică sintactică, în anumite construcţii. Precum din *ùsucáre* s'a născut, prin sincopă, *uscáre*, tot astfel din *ùnu-cálu* s'a putut naşte *un calu* (şi apoi *un cal*). Faptul că în textele vechi *un* nu e scris niciodată cu *u* final, ci totdeauna, ca şi *în*, *din*, e o dovadă despre aceasta. Se pare că pe vremea când *n* între vocale începeà să se rotacizeze, existau încă ambele forme: *un cálu* dar *unu calăréţ*, căci la Istroromâni se păstrează încă forma *un* (ca *în*, *din*) alături de forma *ur* (ca *bur* ∠ *bunu*). Ambele forme se întrebuinţează de cei mai mulţi Istroromâni promiscue (indiferent de începutul cuvântului următor, deci *ur om* şi *ur bur om* sau *un om* şi *un bun om*). Alois Belulovici însă distingeà consecvent între *ur* şi *un*, întrebuinţând pe cel dintâiu numai ca numeral, pe cel din urmă numai ca articol nehotărît.

Acest Belulovici aveà un talent pronunţat pentru limbă; de aceea textele culese de la el sânt un model de consecvenţă de rostire. Pe când bunăoară la cei mai mulţi Români (şi la cei mai mulţi Istroromâni, precum reiese din textele culese de alţi cercetători), întrebuinţarea lui *i̯* în hiat nu e consecventă (eu însumi rostesc când *aier*, când *aer*, une-ori *trebuie*, alte-ori *trebue*), nevoia de a aveà graniţe exacte între silabele unui cuvânt, făceà ca intercalarea acestui *i̯* să apară cu o distincţie şi consecvenţă de tot remarcabilă la Belulovici.

Deosebirile ce există adesea între textele culese de mai mulţi inşi din acelaşi loc, nu se reduc numai la exactitatea mai mare sau mai mică a transcrierii, ci ele se explică şi prin faptul că între oamenii de la care au fost culese aceste texte se găsesc unii cu talent mai mare sau mai mic pentru limbă, deci cu un graiu mai unitar sau mai puţin unitar, cu rostiri mai precise şi mai consecvente sau mai puţin clare şi mai puţin generalizate asupra întregului material lingvistic.

13. Admiţând că talentul indivizilor grăitori este un factor hotărîtor în desvoltarea unei limbi, am admis în mod implicit şi aceea că subiectele grăitoare nu formează o masă omogenă, reacţionând în mod egal — sau chiar lipsiţi de facultatea de a reacţionà — faţă de graiul tradiţional.

Când studiile de limbă, desbrăcate de metodele vechi de cercetare, au adoptat, în veacul trecut, metode de investigaţie

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

pozitive, mai ales când lumea începù să creadă în „legi fără excepţii“, apropierea de naturalişti, i-a făcut pe unii să asemene expansiunea inovaţiunilor fonetice cu întinderea în cercuri tot mai largi a undelor pe faţa liniştită a apei, tulburată la un moment dat de lovire.

Astăzi numai puţini credem în „teoria undulaţiunii“ şi asemănarea cu undele luminoase care se propagă în baza forţei lor inerente de expansiune nu ni se pare tocmai potrivită. Dacă lingvistica poate adoptà vreuna din teoriile naturaliştilor, mi se pare că aceasta nu poate fi alta decât **teoria adaptării la mediu şi teoria selecţiunei.**

Omul, cât trăeşte, face sforţări necontenite de a-şi perfecţionà singurul mijloc prin care poate împărtăşi semenilor săi gândurile şi trebuinţele sale, limba. Invăţarea unei limbi durează cât timp dăinueşte în omul sănătos trezvia minţii; e dar greşit a crede că limba se învaţă numai în vârsta copilăriei. E adevărat că în copilărie punem bazele pentru învăţarea limbei, că la vârsta când intrăm în şcoală sântem stăpâni pe elementele vorbirii şi am învăţat în general rostirea sunetelor. Dar limba ce o vorbim atunci se aseamănă cu însuşi corpul nostru: toate organele noastre există în armonica lor îmbinare, dar braţelor le lipseşte încă vânjoşia, gâtleju'ui sonoritatea, organelor genitale putinţa de reproducere etc. Aşa şi limba copiilor are toate elementele constitutive şi posibilitatea perfecţionării, dar e încă nedesvoltată. Rostirea e o chestie de abilitate, şi cu oarecare sforţări şi-o poate însuşi şi un papagal; vorbirea gândită e o chestie de talent. Abiă în şcoală, unde cunoaştem limba pusă în serviciul gândirii abstracte şi ştiinţifice sau a literaturii frumoase, limba noastră se îmbogăţeşte şi primeşte consistenţă, abia în contactul pe care omul matur — cel analfabet ca şi cărturarul — îl are cu oameni care vorbesc mai bine, mai curent sau mai frumos decât el, limba lui se desăvârşeşte. Mijloacele acestei perfecţionări rămân aceleaşi şi se pot asemănà cu însaşi desvoltarea corpului nostru: mintea noastră e capabilă să creeze — în cadrele formelor existente — forme nouă, întocmai precum în celulele corpului nostru stă puterea creaţiunii de celule nouă. Pentru aceasta e însă nevoie să primim din afară hrana necesară, să înmagazinăm necontenit material nou de limbă, pe care în parte îl asimilăm, în parte îl eliminăm

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

ca netrebnic. Controlul necontenit al mediului ambiant face ca să ne lepădăm înşine de multe din inovaţiunile noastre individuale de limbă, pe care le recunoaştem ca încercări neizbutite sau greşeli; dar multe scapă acestui control şi atunci le punem în circulaţie, devenind ele parte din materialul brut pe care alţii îl prind cu urechea de la noi şi care e supus la rândul său selecţiunei. Din milioanele de inovaţiuni individuale va pierì tot ce nu e capabil de traiu şi va rămâneà ceea ce oferă limbei maximul de note prielnice, precum dintre nenumăratele specii de animale s'au putut menţine numai cele ce întruneau condiţiile cele mai avantajoase în lupta cu mediul ambiant.

Ar fi desigur o greşală să ne închipuim că evoluţiunea unei limbi ne-o arată suma de legi fonologice, paradigme morfologice, reguli sintactice şi constatări semasiologice, pe care le găsim într'un manual de gramatică istorică. Aceasta constitue numai o mică parte din evoluţiunile mai mult sau mai puţin generalizate, întrucât ele au putut fi observate de filologi în limba şi dialectele actuale şi au putut fi urmărite, pentru vremurile trecute, pe baza documentelor, sau reconstruite în temeiul unor speculaţiuni. In acest sens are dreptate K. Vossler, când, în dispreţul său pentru pedanteria filologică, aseamănă limba cu livada înflorită, iar gramatica cu cutia în care botanistul strânge plantele ce-l interesează (*Sprache als Schöpfung und Entwicklung p. 50).*

Pentru ca să putem înţelege legea fonologică, care nu este decât generalizarea unei rostiri nouă asupra materialului lingvistic şi extensiunea ei asupra unei colectivităţi, e dar necesar să urmărim tocmai felul cum se produc inovaţiunile individuale în limbă şi cum ele sânt primite de alţii.

Cum se nasc distincţiuni sau forme nouă din materialul de limbă vechiu putem observà în orice moment dacă sântem atenţi la cei din jurul nostru.

Iată câteva exemple, care cred că nu sânt lipsite de interes.

Dintre cele două servitoare ale mele, una, cea mai bătrână şi mai cu prestigiu dar şi mai refractară pentru inovaţiuni de limbă, e din apropierea Clujului şi vorbeşte o limbă împistriţată cu ungurisme. Pentru francezul „brosse“ ea întrebuinţează cuvântul *chefe* (din ung. *kefe*, cu acelaşi sens). Cealaltă, mai tânără şi cu vădită tendinţă de a vorbì frumos, e din părţile Braşovu-

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

lui, dar fusese servitoare în Bucureşti, vorbeşte deci limba literară. Ea întrebuinţează cuvântul literar *perie* (din slav. *perije*). Amestecul limbilor n'a întârziat să se producă. Pe când servitoarea mai bătrână, conservativă, a rămas la terminul *chefe*, cea mai tânără a primit noul termin, însă numai pentru peria de podini, făcută „din rădăcini"; pe cea de haine, ea continuă să o numească *perie*, „fiindcă e făcută din *păr*". Etimologia populară a fost decizivă la diferenţierea de sens a celor două cuvinte, dar acest simţ etimologic e o dovadă de talent pentru limbă, căci el implică o gândire asupra materialului de limbă, o categorizare a lui după legături etimologice.

In limba literară se conjugă *eu lucrez, el lucrează*, etc., în Ardeal se zice *eu lucru, el lucră*. Formele din urmă sânt cele obicinuite în familia mea; numai eu, subt influenţa limbei literare, rostesc, de câţiva ani încoace, de când mi-am dat seama de această deosebire, *lucrez*. Copila mea, auzind de la mumă-sa *lucru* şi dela mine *lucrez*, face următoarea distincţie: *lucru* pentru lucrul manual, cusutul, gătitul, direticatul, pe care l-a văzut la mumă-sa, *lucrez* pentru lucrul la masa de scris, unde mă vede de obiceiu pe mine. De aceea când odată m'am dus în grădină „să lucrez" la straturile cu legume, ea m'a corectat: „Te duci să l u c r i, nu să l u c r e z i, căci ţi-ai luat lopata".

Pentru a exprimă ziua care urmează lui *poimâne* se întrebuinţează expresia *după poimâne* sau *poipoimâne* (cu accentul principal pe primul *poi*), care trebue să fie mai veche şi să dateze din vremile când *poi*, din lat. *post*, era încă înţeles în sensul „după". Azi însă acest cuvânt nu mai are un înţeles autonom, încât în graiul copiilor miei s'a putut naşte expresia: *în anul vivitor* pentru ideea „în anul care urmează după anul viitor". N'am corectat anume această expresie a lor, pentru-ca să văd la ce analogii nouă mai poate duce; de fapt în curând ea a produs şi pe „în anul trétrecut". S'a născut deci o nouă categorie în graiul copiilor miei, care m'a făcut să înţeleg naşterea perfectelor reduplicate latine.

Mai greu este de a arătă cum astfel de inovaţiuni de limbă se selecţionează, fiind primite sau respinse de cei din jur, căci pentru acest lucru trebue observaţiuni îndelungate, pe care dialectologii — preocupaţi ca să urmărească anume fenomene de limbă pe un teritoriu cât mai extins — de obiceiu nu le pot

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

face. Greutatea creşte, când e vorba de fenomene fonologice, care ar trebui observate în curs de câteva generaţii şi pentru urmărirea cărora textele vechi, cu ortografia lor tradiţională, nu ajung.

De aceea, pentru înţelegerea fenomenelor fonologice, trebue să recurgem la anologia altora, din alte ramuri ale gramaticei. La alt loc al acestui volum arăt de unde porneşte uzul de a întrebuinţă propoziţia *p(r)e* la acuzativ. Ca şi în cazurile citate în § 7, avem de a face cu o interpretare nouă a materialului tradiţional, izvorîtă din nevoia de a ocolì echivocul. Anumite construcţii în care *pre* aveà valoare prepoziţională, puteau fi interpretate astfel, încât el să devină un simplu instrument gramatical, care să deosebească acuzativul de nominativ, complementul drept de subiect. De sigur că o astfel de interpretare nu puteà fi colectivă, ci numai individuală. Dacă însă ea, din individuală ce erà la început, a putut devenì colectivă, în aşa măsură că azi întrebuinţarea lui *pe* înaintea numelor de fiinţe la acuzativ e regulă generală la Dacoromâni, cauza este nevoia de a deosebì şi printr'o expresie formală complementul de subiect. De ce, între cele două propoziţii, *spre* şi *pre*, care amândouă aveau această funcţiune, a învins, prin selecţiune, cea din urmă, nu putem spune cu hotărîre, dar ceea ce e evident din acest exemplu, este că o inovaţiune individuală poate devenì colectivă fără să admitem puteri mistice, care îi dau forţa de expansiune a undelor luminoase.

14. Oricât de multe şi variate sânt inovaţiunile individuale, care toate „bat la poarta vieţii“ cerând intrare, posibilitatea de a creà forme nouă e mărginită şi condiţionată de nişte **tendinţe generale** pe care încă nu le cunoaştem exact, dar pe care lingvistica generală începe acuma să le desluşască.

Astfel Meillet, în *Linguistique historique et linguistique générale* (Paris 1921) arată cum progresele în civilizaţia popoarelor indoeuropene au produs în limba lor unele inovaţiuni comune. O mulţime de distincţii subtile pe care le fac de obiceiu popoarele pe o treaptă inferioară de cultură şi care au existat şi în limba primitivă indoeuropeană, au dispărut la indoeuropeni; gramatica lor istorică ne permite să urmărim această dispariţie treptată. Astfel au dispărut aproape cu totul formele deo-

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

sebite pentru numărul dual, astfel, dintre cele trei genuri, neutrul nu-l mai păstrează unele limbi (precum cele romanice), iar altele (precum limba engleză) nu mai fac distincţie nici între masculine şi feminine. Gradul mai înalt de civilizaţie a produs în sintaxă un sistem întreg de propoziţii subordonate, corespunzând gândirii mai abstracte. Cultura mediterană a modificat însă mai ales felul de a înţelege lucrurile şi deci înţelesul cuvintelor.

Este chiar firesc ca la membrii aceluiaşi neam interpretarea limbii să nu se deosebească mult. Un exemplu: De când deosebirea între *el* şi *dînsul* şi-a pierdut, în conştiinţa limbei române, rostul etimologic, cele două pronume au devenit sinomine şi cereau o diferenţiare din partea celor cu talent pentru limbă. In unele locuri, d. ex. prin Bucovina, am observat că diferenţa între cele două cuvinte a rămas sintactică, deşi nu mai e cea etimologică: *dînsul* se întrebuinţează după prepoziţii, încolo *el*: Vine şi el cu dînsul. Uzul original care leagă pe dînsul de prepoziţiunea *a (ad-ipsum-illum > adînsul*, despărţit greşit în *a dînsul*) s'a generalizat pentru toate prepoziţiile. In alte părţi diferenţiarea începe să devină semantică: *el* arată o persoană pe o treaptă socială mai joasă sau egală; *dînsul* e o persoană mai sus pusă, mai bătrână etc. Această interpretare am găsit-o individual în mai multe provincii, fără ca să fi ajuns undeva să se cristalizeze in „regulă gramaticală".

Dar nu numai în vocabular, sintaxă şi morfologie putem constată cauze comune producând efecte similare, ci şi în fonologie. Omul civilizat vorbeşte altfel decât omul incult. Prin educaţie el a învăţat să se stăpânească, să fie mai rezervat în arătarea sentimentelor sale, să tradeze cât mai puţin din ţinuta sa subiectivă faţă de cele exprimate; trebuinţa de a se înţelege cu alţii din depărtare (în scris, prin telefon etc.), îl privează de ajutorul gestului şi al mimicei, deci e nevoit să le înlocuiască printr'o expresivitate mai mare a dicţiunei (sau prin claritatea stilului); astfel mijloacele sale de rostire vor trebui îmbogăţite prin nuanţări mai subtile, care cer o economie considerabilă cu porţia de aier care produce vibraţiunile organului articulator; accentul şi tonul vor deveni un factor deosebit de important în graiul omului mai cult, probabil şi ritmul şi silabizarea. Astfel de factori însă sânt de cea mai mare importanţă pentru rostire şi

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

modificarea sunetelor într'o anumită direcţie. Ochiul nostru are putinţa să se mişte în lături spre a vedeà lucrurile aşezate mai la dreapta sau mai la stânga; cu toate acestea, când ne uităm în lături, mişcarea ochilor atrage după sine şi mişcarea capului întreg. Tot astfel schimbarea tonului, deşi nu trebue să producă o schimbare a calităţii sunetelor rostite, de obiceiu are de urmare o rostire mai deschisă a vocalelor (cf. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik* § 232 şi Herzog, *Streitfragen* p. 59). *De aici urmează că inovaţiunile de rostire individuale, deşi pot fi foarte diferite, vor urmà, la acelaşi neam, unele tendinţe generale, care la un moment dat pot produce în diferite locuri rezultate identice.*

Atlasele lingvistice ne arată pete de aceeaşi coloare răspândite pe diferite puncte ale teritoriului, fără continuitate între ele. Une-ori ele se explică prin colonii de origine comună; alteori ele sânt relictele unor forme vechi, răspândite odinioară şi prin locurile care alcătuesc puntea de trecere; sânt însă cazuri destul de dese când nu putem admite nici colonizări, nici urme vechi, ci avem de a face cu inovaţiuni spontane în mai multe locuri, izvorîte din aceleaşi tendinţe generale.

Vom cercetà un asemenea caz din fonologia românească. In lucrarea lui Gamillscheg despre dialectele oltene, în § 25, este vorba de trecerea lui *ă* în *a* înainte de accent. Observaţiunile lui sânt următoarele: Mai clar se observă această trecere în comunele Dobriţa şi Stăneşti, dar ea se găseşte şi în Topeşti, de unde se citează exemplele: *ma* (=*mă*) *prin*[*d*] *fiuori* şi *nu va* (=*vă*) *mai puneţi minte*[*a*]. In amândouă cazurile *à* fiind între două labiale, G. deduce că avem a face cu un fel de disimilaţie a lui *ă* în *a*. Acelaşi fenomen se constată, tot în vorbirea repede, înaintea unui *a* accentuat din silaba următoare: *spalát, margaritár*. G. observă că în vorbirea respicată această transformare nu se întâmplă şi localnicii nu sânt conştienţi că în vorbirea repede pronunţă *a* în loc de *ă*. Avem dar, după G., de a face cu o formă dublă, dictată de condiţii sintactice. „In momentul când forma sintactică scurtată [=rostită repede]: *navală* şi cea dinainte de labială: *ma prind* ajunge să fie rostită şi în alte poziţii, legea fonologică este gata. De aceea să nu ne imaginăm că şovăielile de fonetică sintactică produc un haos în desvoltarea limbei, căci după aceste şovăieli urmează uniformitatea".

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

Transformarea aceasta a lui *ă* se găseşte pe aproape întreg teritorul dacoromân şi este aproape generalizată la Istroromâni. Iată exemplele pe care mi le-am notat din studiile dialectale ale lui Weigand (cifra romană arată volumul „Anuarului seminarului din Lipsca“, cifra arabă indică pagina):

In Banat aflăm *barbat, batut, saptamână, vadzut* în aceleaşi comune care prefac şi pe *a* accentuat în *å*, adecă în Mehadica, Veredin, în Craina şi Bania în Almaş III 231—232, *batrân* în Mehadica, pe când în Craina se pronunţă cu stadiul intermediar *a̯* III 222, tot aşa *gradină* III 217; numai pronunţarea *barbat* se întinde până la Mehadia şi se găseşte sporadic şi în nordul Banatului, d. ex. la Sacoşul-unguresc III 221 „se pare că pronunţarea curată *a* este condiţionată de *a* următor“ III 222.

In părţile Crişului şi Mureşului întâlnim destul de răspândită pronunţarea *såcară* „poate şi *sacară*“ IV 257; *cameaşă* se găseşte în *Ţela, Buteni, Şibot* IV 272.

In părţile Someşului şi Tisei avem *barbat* în Şomcutamare IV 24.

In Oltenia întâlnim *barbat* în Vâlcea VII 39.

In Muntenia (şi părţile mărginaşe din Ardealul sudic şi Moldova) avem *barbat* într'o comună din Argeş şi prin judeţul Putna, *mas(e)à* prin Muscel, Dâmboviţa, Putna VIII 259, *camaşe* în Muscel şi Bran VIII 264.

In Moldova formele *masà* IX 163, *calcâi* IX 164, *stajar* IX 167, *barbat* IX 171, apoi *lasaţi* (dar *lăsăm*), *îngraşaţi* (dar *îngrăşăm*), *ma spăl, batrân* sânt foarte răspândite IX 182—183, tot astfel în Basarabia şi Bucovina: *fanină* 30, *sacară* 31, *masà* 34, *calcăi* 36, *gradină* 37, *stajar* 38, *cameaşă* 39, *barbat* 42, *batrân* 42, *sanin, sacure* 50. Despre rostirea aceasta în Moldova avem şi probe în texte. La Varlaam (Cazania) întâlnim nu numai forme ca *sacară* $^{331}/_{15}$, *macară* $^{76}/_{11}$, ci şi *ca* (=că) *l-aţi născut* $174^{v}/_{3}$, în Cântecele populare culese de Vasiliu, *ma tem* 163 etc., iar în cel mai recent volum de novele de M. Sadoveanu (*Cocostârcul albastru*), găsesc *buna sara* 150, *spataru* 183, *pacat* 187 etc., alături de *supăraţi* 27, *legănat* 189 etc.

In toate exemplele citate, condiţiunea în care apare rostirea *a* în loc de *ă* este accentul următor. In acest caz însă condiţiunea nu pare a fi şi cauza. Intr'adevăr, ar fi cel puţin

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

curios, ca aceeaşi cauză fiziologică, care a prefăcut pe *a* în *ă*, să prefacă pe *ă* în *a*, şi aceasta în timp ce legea fonologică despre prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă* este încă, precum văzurăm în § 10, în vigoare. Accentul următor este numai o condiţie aparentă, nu o cauză eficientă. Cauza imediată este un *a* următor, subt a cărui influenţă asimilătoare, *ă* precedent se preface în *a*, iar cauza primordială tendinţa Românului de a-şi aşezà organul articulator în poziţia pe care va aveà s'o ia la rostirea sunetului următor, ce-i apare înainte de vreme viu în conştiinţă (aceeaşi ca şi la metafonia lui *e* şi *o* în *ea*, *oa*). Cum însă în evoluţiunea sa, sunetul *a* a rămas nemodificat numai subt accent, iar neaccentuat este rostit *ă*, înţelegem de ce, în exemplele de care e vorba, *ă* este proton, iar *a* următor poartă accent. Astfel în locul cauzei adevărate (un *a* următor), a putut fi luat drept cauză accentul următor şi prin urmare legea fonologică să fie interpretată în mod greşit. In cele mai multe regiuni vedem că „materialul lingvistic“ păstrează încă limitele originale: *barbat*, *sacară*, *lasaţi* etc.; în altele însă el cuprinde şi exemple ca *batrân*, *sacure* etc., generalizându-se legea fonologică asupra altor cazuri de *ă* proton. Dacă observaţiile lui Gamillscheg, citate mai sus, corespund stării faptice din jurul Târgu-Jiului, dacă adecă, în afară de *a* următor, şi labialele încunjurătoare prefac, prin disimilare, pe *ă* proton în *a*, n'ar fi nici o mirare ca simţul limbei să caute factorul comun între *navală—năvală* şi *ma prind—mă prind* şi aflându-l tot în accentul următor, să se cristalizeze simţul că rostirea *ă* trebue schimbată în *a* de câte ori urmează accentul.

In afară de Istria, unde legea fonologică e aproape generală şi cuprinde mai toate cazurile de *ă* proton, o aflăm mai răspândită în Moldova cu Basarabia, unde rostirea *a* în loc de *ă* este pe cale de a deveni generală, cel puţin în cazurile când urmează un *a* accentuat; în celelalte regiuni ea e încă redusă pe teritorii mici şi numai la o parte a materialului lingvistic, apărând uneori încă în stadiul de transiţie *a̯*, iar pe alocuri numai în rostirea „allegro“. La Aromâni şi la Megleniţi n'am observat până acum nici o urmă de o astfel de rostire.

Avem dăr de a face, după toate indiciile, cu un fenomen vechiu, al cărui început trebue datat după ruperea Românilor de sud, dar înainte de despărţirea Dacoromânilor de Istro-

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

români. De ce această inovaţie de limbă, care de sigur aveà tot timpul să se generalizeze, nu s'a fixat decât în parte şi în condiţiuni neegale? De ce, admiţând teoria selecţiunei, unele inovaţii de limbă găsesc condiţii mai avantajoase decât altele şi care sânt acestea? Singurul răspuns pe care-l putem da deocamdată este de natură generală: Condiţiile cele mai avantajoase sânt cele ce răspund mai bine trebuinţei de a ne înţelege, vorbind, cu semenii noştri.

15. Limba este — după cea mai scurtă şi mai precisă definiţie — comunicarea gândurilor prin rostire. Dintre cele trei elemente care constitue această definiţie, cele două din urmă au stăpânit cercetările lingvistice din veacul trecut şi de la începutul veacului nostru. Procesul fiziologic al rostirii şi procesul psihologic al gândirii au preocupat aproape exclusiv pe cercetători. Ştim cu toţii ce avânt a luat, cu deosebire de la Sievers încoace, fonetica. Şi azi există filologi care exagerează rostul ei, crezând că ea e mai mult decât o ştiinţă ajutătoare a lingvisticei, închipuindu-şi că prin ajutorul ei pot să înţeleagă tainele înseşi ale graiului omenesc.

Alţii au crezut că pot desluşi aceste taine pe cale filosofică, urmărind limba la izvorul ei, gândirea. Dela Wilhelm von Humboldt încoace „filosofia limbei“ a devenit o disciplină înfloritoare. In locul aplicării nefireşti a regulilor logice asupra gramaticei, filosofii au izbutit să explice unele fenomene lingvistice cu ajutorul psihologiei. Dar nici psihologia nu poate explicà decât o parte a problemelor pe care ni le pune graiul omenesc. Exemplul lui Wilhelm Wundt ne arată cât de zadarnică e încercarea de a voì să explici orice fenomen lingvistic pe cale psihologică: monumentala sa operă de etnopsihologie, atât de bogată în amănunte, n'a putut află aprobarea fără rezerve a lingviştilor. „Şi eu recunosc în scrierea lui Wundt o operă grandioasă, pe care nici un lingvist nu are voie s'o ignoreze; ea mi se înfăţişază ca un tăvălug uriaş, care înaintând cu pas egal, turteşte totul în calea sa, spre a puteà face un drum solid şi neted.“ (Schuchardt, *Exkurs zum Sprachursprung III, 194*). „Nu există nici un fapt lingvistic, care să nu se întemeieze pe un fapt psihologic“, zice A. Meillet în *Linguistique hist. et linguist. gén. 54* „Câţiva savanţi au voit să găsească în psi-

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

hologie explicarea tuturor faptelor lingvistice; iată o greşală gravă care pleacă de la un punct de vedere just". Fonetica şi psihologia sânt, pentru cel ce vrea să înţeleagă limba omenească, ştiinţe auxiliare indispensabile; ele nu ajung însă pentru explicarea tuturor faptelor lingvistice. Căci nu e suficient a urmări „gândul pe buze omeneşti" spre a înţelege graiul uman în toate manifestările lui. Pentru ca gândul rostit să nu fie un simplu monolog, ci graiu omenesc, se cere ca el să realizeze însuşi scopul fundamental al vorbirei: înţelegerea între oameni.

La întrebarea cum se naşte o schimbare de rostire, ne poate da răspunsul până la un oare care grad fonetistul; la întrebarea cum se poate ea fixă, prin generalizare, asupra materialului lingvistic, răspunde în cele mai multe cazuri psihologul; la întrebarea cum se propagă asupra comunităţii de indivizi grăitori, va avea să răspundă sociologul.

Sociologia, ştiinţa veacului al XX-lea, va trebui deci să devină o ştiinţă ajutătoare a lingvistului, precum îi e fonetica şi psihologia. „Dacă mediul în care se desvoltă limba este un mediu social, dacă obiectul limbei este de a permite relaţiuni sociale, dacă limba nu s'a păstrat decât prin aceste relaţiuni, dacă în sfârşit limitele limbilor tind să coincidă cu cele ale grupelor sociale, e evident că cauzele de care depind faptele lingvistice trebue să fie de natură socială şi că numai considerarea faptelor sociale va permite să substituim în lingvistică determinarea unui proces examenului de fapte brute".

Considerarea momentului social în studiul limbei nu este un lucru nou. Chestiunea fusese pusă însă de H. Steinthal astfel, încât cel mai de seamă teoretician al şcoalei neogramatice, H. Paul, o combătù cu vehementă. Plecând de la constatarea că limba nu există ca ceva autonom, în afară de noi, ci se naşte în momentul când gândul nostru se exteriorizează prin rostire şi dispare în momentul când gura s'a închis, el a avut discuţii aprige cu „etnopsihologul" Steinthal. Discuţii aprige — şi sterile, căci în loc ca ele să îmbrăţişeze problema însăşi, se învârteau în jurul unor abstracţiuni filosofice. Fritz Mauthner (*Die Sprache*, 119) le caracterizează foarte nimerit prin următoarea frumoasă comparaţie: „Paul a văzut şi a descris mai clar şi

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

mai bine decât oricine albia şi picăturile râului; râul însuşi nu-l cunoaşte şi nu-l numeşte niciodată. Steinthal stă pe ţărmul râului, cuprins de admirare, priveşte la râu şi tăgăduieşte existenţa matcei lui. Paul nu vede râul de picături; Steinthal nu vede picăturile din cauza râului. Istoric, Paul priveşte evoluţiunile limbei şi nu observă acel sensorium commune, către care etnopsihologul Steinthal întinde amândouă mânile. Amândoi au dreptate — şi se ceartă cu cuvintele limbei ce formează obiectul certei lor, cu cuvinte de toate zilele, care în cursul discuţiilor lor chiar, îşi schimbă forma şi înţelesul". Iar Meillet (*op. cit.* p. 16, cf. şi 230) are următoarea foarte adevărată reflexie. „Limba este eminamente un fapt social. S'a zis că limbile nu există în afară de subiectele care le vorbesc şi deci că n'avem dreptul de a le atribui o existenţă autonomă, o fiinţă proprie. Aceasta e o constatare evidentă, dar fără importanţă, ca cele mai multe propoziţii evidente. Căci dacă realitatea unei limbi nu e cevă substanţial, existenţa ei nu e mai puţin neîndoielnică".

Dat fiind însă că limba e vorbită de oameni, dintre care fiecare îşi are individualitatea sa proprie, cu felul său propriu de a gândi, cu inteligenţa sa particulară, este firesc ca de la om la om limba să varieze. Cât timp „gramatica istorică" formă preocuparea de căpetenie a celor ce studiau limba, deosebirile acestea, care se vădesc în mod limpede când comparăm limba strămoşilor cu a noastră, erau scoase mereu la iveală, şi ideea că limba omenească e supusă unor necontenite schimbări a devenit un loc comun şi o întâlnim exprimată în fruntea celor mai multe manuale de lingvistică.

Ceea ce e de mirare însă *nu este faptul că limba s'a schimbat, ci că ea s'a modificat atât de puţin.* Uimitor nu este că un Român din Bucureşti vorbeşte altfel decât un Roman din Roma sau decât un Român din Sighetul Marmaţiei, ci că Bucureşteanul de azi rosteşte — de la depărtarea de două mii de ani — *de carne,* întocmai ca răstrămoşul său roman şi că el se poate înţelege fără greutate — dela distanţa de 800 de chilometri — cu concetăţeanul său din Sighet.

Conservatismul acesta admirabil, care a înfruntat douăzeci de veacuri; legăturile care conduc desvoltarea limbei în acelaşi sens peste şire duble de munţi şi peste graniţe politice despăr-

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

ţitoare, — iată două fenomene pe care lingvistica va trebui să încerce a le explică cu mai multă stăruinţă de aci înainte.

16. *Desvoltarea unei limbi se caracterizează prin lupta necontenită între inovaţiunile individuale şi rezistenţa colectivă împotriva lor.* Posibilitatea de a înţelege şi de a interpretà cele auzite în mai multe feluri, imperfecţia organului nostru articulator în reproducerea celor auzite şi mai ales trebuinţa de a creà forme nouă pentru îmbogăţirea limbei, produc inovaţiunile de limbă, care sânt totdeauna individuale; necesitatea de a se înţelege între sine, produce la membrii aceluiaşi grup social o vecinică reacţiune împotriva acestor inovaţiuni. „Această reacţiune n'are, de cele mai multe ori, altă sancţiune decât ridicolul la care expune pe cel ce nu vorbeşte ca toată lumea; dar în statele civilizate moderne ea merge mai departe, excluzând de la oficiile publice, prin examene, pe cei ce nu ştiu să se conforme uzului admis ca bun de un grup social oarecare". (Meillet *op. cit.* 230). Grupări mai mici în jurul unor anumite centre administrative, culturale, religioase, comerciale etc. produc dialectele geografice; aceleaşi interese zilnice produc, la cei ce au acelaşi fel de traiu, dialectele sociale. Alături de acestea există însă limba comună şi limba literară, care redau graiul grupului social, în înţelesul cel mai larg al cuvântului, naţiunea.

Conservatismul unei limbi se explică deci prin conformarea omului la legile sociale, care-l opresc să se depărteze de făgaşul tradiţional; comunitatea de interese la un grup social crează nevoia unei limbi comune; tot de natură socială este **imitaţia**, mijlocul prin care o inovaţiune de limbă devine, selecţionându-se, în timpul cel mai scurt posibil, un bun comun la un grup social mai mic sau mai mare.

Trebuinţa de a câştigà pe calea cea mai repede experienţa, pregătirea pentru lupta grea de existenţă, a dat vieţuitoarelor instinctul imitării: puii de găină, îndată după ce au ieşit din găoace şi s'au uscat, încep să ciugulească imitând pe mama lor. Când aud la un vecin o formulă fericită prin care a dat, cu mijloacele cele mai economicoase, expresie clară unui gând, pe care eu înzadar încercam să-l îmbrac în vorbe sau forme potrivite, îl voiu imità. Dar chiar când o formă nouă de exprimare

BDU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

nu e nici mai utilă, nici mai frumoasă decât cea tradiţională, ea are pentru sine farmecul noului, e totdeauna mai expresivă, fiindcă uzul n'a ajuns încă s'o banalizeze. Acesta e bunăoară cazul cu neologismele care pătrund în limba noastră, chiar când cuvântul strein e aproape sinonim cu vechiul cuvânt românesc: introducerea lui în limbă corespunde mai mult unei trebuinţe stilistice decât semantice. Ca moda, care ne sileşte să îmbrăcăm haine, ce nu-s nici mai comode, nici mai practice şi nici mai ieftine decât cele îmbrăcate până ieri, tot astfel imitaţia în limbă, chiar când apare ca o simplă maimuţărie, îşi are rostul ei social.

Dacă, pentru filolog, chestiunea primă este: ce imităm? pentru lingvist tot atâta însemnătate are întrebarea, pe cine imităm? E vorba de **prestigiul** cuiva în societate. Cunoaştem cu toţii influenţa binefăcătoare sau dezastroasă pe care o exercită asupra moravurilor noastre un camarad de şcoală sau de regiment. Tot astfel un prieten care ne domină sau o personalitate literară care ne copleşeşte poate exercită o influenţă mare asupra limbei noastre, silindu-ne să-l imităm fără control. Subt influenţa lui Eminescu, pronunţarea *sălbatic*, *singuratic* a părinţilor miei, a devenit, subt pana mea, *sălbatec*, *singuratec*. De curând un cunoscut, la care nici odată n'am descoperit preocupări lingvistice, mi-a arătat mâhnirea sa văzând că Iorga întrebuinţează expresia *a da în vileag;* în sufletul său s'a născut conflict între prestigiul pe care Iorga îl exercită asupra lui şi între aversiunea firească pe care Ardelenii o au de a întrebuinţă cuvinte de origine ungurească. Mâhnirea proveneà din faptul că se vedeà stânjenit în tendinţa sa de a primì fără control o inovaţie lingvistică de la o personalitate cu prestigiu.

Omul dela ţară imită limba orăşanului, sluga limba stăpânului şi noi toţi ne supunem necontenit prestigiului limbei literare, desbrăcându-ne de provincialismele „urîte“ ale dialectului nostru local.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Totuşi foarte adesea observăm şi cazul invers.

Atunci când orăşanul vrea să impună săteanului, el vorbeşte limba literară, căutând, cu ajutorul prestigiului de care aceasta se bucură, să câştige însuşi în prestigiu. Când însă orăşanul are nevoie de sătean, când vrea să-i câştige încrederea şi votul de alegător, va căutà să-l imite cât mai mult şi în graiu. In

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

privinţa aceasta sântem dispuşi adesea să exagerăm. Astfel părinţii adesea vorbesc copiilor în limba schimonosită a acestora, fără să-şi dea seama că copilul mic ar înţelege mai bine forma exprimată corect, pe care el o prinde cu urechea, dar pe care organul său articulator nu e încă în stare s'o reproducă exact. In Ardeal, în contactul între Români şi Saşi, putem adesea observà cum ţăranul român îşi schimonoseşte graiul în felul cum pronunţă Saşii româneşte.

Astfel de modificări forţate ale graiului nu au, fireşte, o urmare remarcabilă în desvoltarea limbei: singura urmare e că, în graiul Sasului sau al copilului mic, rostirea neexactă va dăinuì timp mai îndelungat, lipsindu-le controlul firesc al pronunţării exacte. Limba părinţilor şi a ţăranului român nu se va alterà, decât doar în cazurile rare, când o formă neexactă, prin deasa ei întrebuinţare, se schimbă, din ocazională ce erà, în obicinuită. Acesta e bunăoară cazul cu unele cuvinte pătrunse din graiul copiilor în limba oamenilor mari. Principiul lingvistic însă care stă la baza fenomenului relevat, este de cea mai mare importanţă: *vorbind, ne orientăm după gradul în care ştim că putem fi înţeleşi de cel care ne ascultă.*

Din acest principiu se pot face o sumă de deducţii foarte importante pentru înţelegerea limbei în desvoltarea ei.

Oricine a putut observà că altfel vorbim în cercul restrâns al familiei sau în societatea unor prieteni vechi şi intimi şi altfel unui public strein, adunat să ne asculte. In cazul dintâiu obicinuinţa ce o avem unul cu altul şi cu felul nostru de a ne exprimà, ne face să ghicim cuvintele, chiar când ele sânt rostite în mod defectuos: relativitatea, raportul de relaţie între diferitele sunete ne face să înţelegem o vorbă, deşi e pronunţată în parte greşit, precum culegătorul tipografic va recunoaşte cuvântul, chiar când e scris greşit, sau când diferitele litere au altă înfăţişare în anumite combinaţii (d. ex. litera *r*), dacă s'a deprins odată cu scrisul nostru. De aceea într'un cerc de intimi vorbim repede, cu o pronunţare mai puţin distinctă, formele morfologice „necorecte“ (precum ar fi bunăoară plurale ca *ei face* sau genitive şi dative ca *lu tata)* trec neobservate, construcţia sintactică e adesea atât de imperfectă încât putem lăsà afară chiar şi predicatul (fiind siguri că ceilalţi îl com-

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

plinesc singuri), tezaurul lexical e sărac şi are cuvinte cu accepţiuni speciale, iar preocupările stilistice dispar aproape cu totul. Dimpotrivă, un profesor bun, care are să „explice“ elevilor săi, va vorbi rar, cu o pronunţare distinctă, gramatical corect şi cu reliefări stilistice. Un actor, în sfârşit, care ţine să ne dea, pe lângă înţelegerea textului, şi simţirea frumuseţilor lui literare, va întrebuinţă, în afară de gesticulaţie şi mimică, toate mijloacele dinamice şi muzicale ale vocii, va declamă. Fiecare dintre noi avem dar, după împrejurări, mai multe feluri de a vorbi. Cât de mult se deosebeşte chiar felul de a rosti unele sunete la diferite ocazii ne-o arată observaţiile făcute de Jespersen (*Grundzüge* § 162) despre înlocuirea lui *s* intervocalic prin *z* în limba daneză. Iar faptul curios că unele transformări fonetice — ca amuţirea lui *s* final — care apar în latineşte din cele mai vechi timpuri, fără să se generalizeze, şi apoi reapar în unele limbi romanice, îl explică Ettmayer (*Vulgärlatein* p. 266) în modul următor: „Partea cea mai mare a transformărilor fonetice latine vulgare aveau un caracter facultativ, condiţionate fiind de ritmul frazei şi de construcţia ei; înţelegem uşor că aceste nuanţe, pe care le creeă momentul, nu erau ţintuite, decât în cazuri excepţionale, de scrierea latină. Numai tirănia exercitată de limba literară asupra tuturor este cauza că atâtea transformări fonetice latine vulgare n'au putut ajunge în curs de secole la stabilitate şi linişte“.

Toţi facem apel, când vorbim, şi la darul de a ghici al interlocutorului nostru. Precum la operă, bunăoară, unde cântatul opreşte rostirea clară a cuvintelor, textul în mare parte îl ghicim din combinaţia vorbelor desluşite, astfel şi când ascultăm pe cineva adesea îl înţelegem, nu fiindcă el rosteşte cuvintele aşa cum le rostim noi, ci fiindcă noi le interpretăm după felul nostru de a le rosti. Dacă n'ar fi aşa, n'am înţelege bunăoară pe un om răguşit, pe un ştirb sau pe unul care vorbeşte căscând sau mâncând (căci organul nostru de articulare nu serveşte numai la vorbit, ci are şi alte funcţiuni care pot fi simultane cu graiul). *Controlul mediului ambiant este deci relativ şi se exercită în limitele în care în vorba noastră ascultătorul recunoaşte încă graiul său.*

Un exemplu va explică mai bine ceea ce voim să spunem. E cunoscut fenomenul înlocuirii, la o mare parte a popo-

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

rului francez, şi german, al lui *r* alveolar printr'un *r* velar (uvular). Transformarea aceasta e în curs şi putem urmări cum rostirea velară a lui *r* se răspândeşte din ce în ce mai mult. Unii (d. e. Trautmann, combătut de O. Jespersen, *Lehrbuch d. Phonetik p.* 135 n.) explică răspândirea aceasta ca o chestie de prestigiu, crezând că ea a pornit din saloanele „precioaselor" franceze şi devenind „modernă" s'a răspândit în rostirea Parizienilor şi apoi în pronunţarea „literară" franceză, ba chiar şi în Germania, unde moda franceză a pătruns mai întâiu la intelectuali. Dar rostirea aceasta se găseşte şi la alte popoare şi se întâlneşte incidental destul de des şi la Români, unde ea n'a putut pătrunde, cel puţin la ţară, prin influenţa graiului parizian.

E. Herzog (*Streitfragen* p. 53) a crezut că poate da fenomenului o explicare pur fonetică: la *r* alveolar vibrează vârful limbei; dacă rostirea se face cu mai multă energie, vibraţiunile acestea se pot transmite asupra părţilor superioare ale limbei, propagându-se până în dreptul vălului şi dând naştere unui *r* velar. Astfel el crede că nu e nevoie să admitem „o săritură de articulaţie" („Lautsprung") din partea dinainte a limbei la dosul limbei, căci aceste substituiri ale unui loc de articulare prin altul nu se potrivesc în sistemul celor ce văd în orice schimbare de rostire o transformare lentă şi gradată.

Cred că nu e nevoie să admitem această explicaţie forţată şi neprobabilă, isvorîtă din credinţa că prin ajutorul foneticei se explică toate fenomenele în legătură cu rostirea noastră. Mai probabilă mi se pare următoarea explicare. Sunetul *r* alveolar e un sunet greu de rostit. Aceasta o observăm la copii când încep să vorbească: *r* de obiceiu e cel din urmă sunet pe care ei izbutesc să-l pronunţe bine. Cei mai mulţi îl înlocuesc prin *l* (unii prin *i*, prin alte sunete sau prin zero), stârnind râsul camarazilor lor mai mari pentru omonimele caraghioase care rezultă din această rostire (cf. *lac* = lac şi rac, *iadu* = iadu şi Radu etc.), până când sancţiunea ridicolului îi fac să-şi însuşească, prin sforţări necontenite, rostirea adevărată [1]). Cu mult mai uşor

[1]) Chiar după ce copiii izbutesc să rostească pe *r* singur, sunetul le face încă greutăţi, când, în vorbire, apare combinat cu alte sunete. Astfel o nepoată a mea, deşi începuse să pronunţe pe *r* alveolar, ziceà tot *dagă* în loc de *dragă*; mumă-sa, repetindu-i mereu forma corectă, într'o bună zi o auzirăm rostind: *rrdagă*, cu un *r* foarte „rulat". Se ştie că cele mai multe cazuri de metateză se întâmplă tocmai în cuvintele cu *r*.

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

decât *r* alveolar e de rostit *r* velar. Aceasta o observăm când noi, cei deprinşi cu *r* alveolar, cercăm, şi izbutim fără greutate, să-l pronunţăm pe cel velar, pe când un German sau Evreu încearcă adesea înzadar să-şi însuşească pe *r* românesc. Tot din cauză că *r*-ul părinţilor săi e uşor de rostit, copilul german îl învaţă din fragedă pruncie.

In cursul încercărilor de a reproduce pe *r* alveolar al părinţilor, unii copii români ajung la expedientul lui *r* velar (uvular), de sigur cel mai apropiat sunet ca efect acustic. Apropierea aceasta acustică e atât de mare, încât la controlul general pe care îl exercită mediul ambiant, cel cu rostirea aceasta primeşte fără greutate viza la pasaportul cu care poate intrà în comunitatea celorlalţi grăitori. Sancţiunea ridicolului nu are loc, pentrucă în graiul comun un *r* velar neexistând, omonimitatea, ocazia cea mai prielnică de a produce echivocul, nu există. [1]) Unii dintre cei ce în copilărie rosteau pe *r* velar izbutesc mai târziu să-l înlocuiască prin *r* alveolar; majoritatea însă rămâne cu el toată viaţa. (Cunosc însă un caz, la un copil al unui văr al mieu, care în copilărie rosteà *r* uvular, în şcoală s'a deprins cu *r* alveolar, iar acum, la vârstă de 15 ani, revine iar la *r* uvular). In Bran, unde petrec totdeauna lunile de vară şi unde observ de vreo 25 de ani încoace dialectul local, indivizii care rostesc *r* uvular se înmulţesc mereu. Ceilalţi abià bagă de seamă acest „defect" în vorbirea lor: voind odată să descriu altuia pe un ţăran, al cărui nume îl uitasem, am citat între semnele sale particulare rostirea lui *r* uvular, fără să izbutesc însă să-l caracterizez prin acest fapt. E neîndoios că rostirea aceasta „se moşteneşte", căci ajunge ca unul din părinţi s'o aibă, pentru ca s'o regăsim la majoritatea copiilor. Cauza poate fi structura organului articulator sau numai deprinderea din copilărie a rostirii părinteşti. Că această rostire e mai uşoară, e clar; numai cât vorbind de transformarea fonetică a lui *r* alveolar în *r* velar sau uvular, nu avem voie s'o explicăm considerând-o mai uşoară.

[1]) Un fost profesor al mieu, fiica acestuia şi fiica fiicei — deci trei generaţii — redau pe *r* alveolar printr'un fel de *r* labial. Cum însă buzele nu sânt destul de elastice spre a produce, fără o sforţare mai mare, vibraţiuni, *r*-ul pe care îl pronunţă ei seamănă aidoma cu un *v*. Ridiculizarea lor nu lipseà şi îmi aduc aminte de hazul ce l-a produs odată fiica acelui profesor, când a spus că cel mai bun mijloc de a curăţi o stofă de scame este a o perià cu o perie *cuvată* (= *curată*, înţeles de noi *cu vată*).

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

O rostire nu ajunge să fie mai uşoară pentru ca ea să şî rămână după ce s'a produs, ci se cere ca ea să nu fie supărătoare asupra interlocutorului, ca acesta să audă în ea rostirea proprie.

Dar sânt sunete care nu sânt numai grele de rostit, ci şi grele de perceput cu urechea. Astfel un *f* bilabial abiă se aude, ca un suflat. Impresia acustică ce o produce asupra noastră se aseamănă cu celalalt sunet „suflat", cu *h*, care însă e cu mult mai bine perceptibil. Când deci Spaniolii sau Gasconii au ajuns să pronunţe pe *f* iniţial în mod bilabial, s'a putut uşor întâmplà ca sunetul acesta să fie substituit prin *h*. Cazul invers îl întâlnim la noi, unde un *h* final slavon, în cuvinte ca *prah*, *vârh*, a fost substituit prin *f* bilabial, care însă, din pricina lipsei sale de sonoritate, a fost înlocuit sau prin sunetul fonic corespunzător (*praw*, *vârw*, în Banat *prau*) sau prin *f* labeo-dental (*praf*, *vârf*), rostire, care după cum îmi comunică Weigand, o găsim şi la Bulgari.

Astfel de „substituiri de articulaţie" nu sânt admise bucuros de fonetiştii extremi, cărora nu li se potrivesc în întregul lor sistem de a explicà transformările fonetice. Orice modificare de rostire fiind inconştientă, ei o pot admite numai ca o alunecare lentă şi gradată de la o articulaţie la alta, traversând nenumărate stadii intermediare, imperceptibil de deosebite unul de altul. Pentru ei înlocuirea lui r alveolar prin r velar (uvular) sau a spirantei bilabiale *f* prin spiranta coardelor vocale (sau faringală) însemnează o săritură de articulaţie (Lautsprung), care nu se mai potriveşte cu concepţia lor, ca şi când această modificare a rostirei tradiţionale nu s'a putut întâmplà cu ocazia auzirii limbei, ci a trebuit să se producă în graiul aceluiaşi subiect grăitor. De aceea vedem cum unii din ei, spre a salvà sistemul, recurg la explicaţii complicate şi neverosimile, chiar pentru cazuri atât de patente de substituiri de articulaţie, precum le oferă metateza. In opoziţie chiar cu fonetistul Sievers, care în franc. *fromage* pentru *formage* sau în germ. *bersten* în loc de *brestan* vede un „Lautsprung" (*Phonetik* [5] § 727), E. Herzog crede că formele *fromage* şi *bersten* se datoresc unei disolvări greşite, în vorbirea „lento", a formelor *frmage*, *brsten* din vorbirea „allegro", în care r se pronunţà deosebit, în primul conservând poziţia buzelor *o*, în al doilea poziţia *e* a buzelor (*Streitfragen* p. 36—37).

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

Meringer şi Mayer au arătat în cartea lor *Versprechen und Verlesen* (studiu, continuat apoi de Meringer subt titlul *Aus dem Leben der Sprache*) cât de numeroase sînt abaterile de la uzul tradiţional, »greşelile« în vorbirea şi scrierea noastră. Numărul lor creşte când ne aflăm în familie sau într'un cerc de prieteni, — în care cei doi autori şi-au făcut mai ales observaţiile — fiindcă intimitatea ne permite să fim mai lăsători şi mai ales fiindcă, vorbind, avem conştiinţa că vom fi înţeleşi chiar schiţând numai oarecum fraza noastră. E un fapt constatat astăzi că chiar cele mai uzuale cuvinte ale noastre le rostim adesea „greşit", fără să ne dăm seama. Cele mai multe greşeli se reduc la influenţe asimilatorice ale sunetelor împrejmuitoare, la persistarea mai mult decât ar trebui la o articulare precedentă sau la adaptarea înainte de vreme a organului articulator la articulaţia care va trebui să urmeze, la eclipse momentane de memorie cu privire la ordinea în care au să urmeze sunetele în cuvânt (metateze), etc.

Un dicton german zice: „Omul e un animal care se obicinueşte uşor". E într'adevăr uimitor ce repede îşi însuşeşte omul un „viţiu" de pronunţare, cât de uşor devine obicinuită o rostire incidentală a sa. Dacă ţinem seama că şi interlocutorul nostru face, în graiul său, „greşeli", vom înţelege cum un viţiu de rostire, pe care îl aude şi altul, poate deveni obiceiu.

Orice inovaţiune faţă de forma tradiţională, întru cât ea nu stânjeneşte înţelegerea, poartă în sine germenul de a se generaliză, prin obicinuinţă la cel ce o introduce, prin farmecul noului la cel ce o aude şi mai ales pentrucă la membrii aceluiaşi grup social e vecinic activă tendinţa de a reduce la aceeaşi formă unitară graiul prin care comunică. Ceea ce nu ştim încă — şi nădăjduim că vom şti când vom cunoaşte mai bine legile ce stăpânesc structura noastră socială — este, de ce cutare inovaţiune de limbă prinde rădăcini mai adânci, generalizându-se mai repede decât alta. De asemenea nu ştim încă de ce în anumite perioade de timp rostirea tradiţională se modifică mai mult decât în altele.

Într'adevăr, dacă cercetăm istoria limbilor romanice, vedem că cele mai importante legi fonologice datează din veacurile care au urmat imediat după căderea Imperiului roman. Unii o explică prin amestecarea de rase (A. Dauzat, *La vie du langage*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

p. 45. ş. u. care, urmând pe Ascoli, crede că rostirea poporului autohton rămâne ca predispoziţie şi după ce a învăţat limba cuceritorului). Meillet, care deosebeşte atât de clar momentul etnic de cel lingvistic, crede totuşi că tulburările mari în sistemul morfologic indoeuropean se datoresc faptului că limba Indoeuropenilor, întinzându-se pe un teritoriu vast, a fost primită de popoare cu alte limbi, care numai cu anevoie şi-au putut asimilă o morfologie atât de complexă. Pe vremea când indivizii „indoeuropenizaţi" vorbeau amândouă limbile, pe cea veche şi (în mod imperfect încă) pe cea nouă, ei au introdus o tulburare în părţile mai delicate şi mai puţin stabile ale morfologiei indoeuropene: „Orice extensiune a unei limbi are deci ca efect simplificarea sistemului şi suprimarea distincţiilor mai mult sau mai puţin de prisos" (*op. cit.* p. 210). Faptul că popoarele romanice vorbesc astăzi limbi mai deosebite una de alta decât bunăoară cele slave, despărţite nu cu mult mai târziu de trunchiul comun, este pentru că „pretutindeni, unde limba latină se vorbeà în momentul când Imperiul roman s'a fărămiţit, ea erà de importaţie recentă şi că tradiţia nu aveà soliditatea unei tradiţii lingvistice înrădăcinată de multe veacuri la o populaţie stabilă. Tulburările sociale produse de invaziunea barbarilor au produs o viaţă în esenţă rurală; consecinţa inevitabilă este o repeziciune foarte mare în transformările lingvistice" (*op. cit.* p. 314).

Cred că pricina de căpetenie a marilor schimbări în graiul popoarelor romanice în întâiele veacuri ale existenţei lor nu se reduce la amestecul etnic (cf. *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 45 ş. u. şi *Locul limbei române* p. 18—19). In Italia de mijloc şi de sud, unde în esenţă populaţia a rămas cea veche, latină, schimbările au fost tot atât de mari ca în Italia de nord, unde amestecul cu popoarele năvălitoare a fost mai mare. Că sistemul morfologic al popoarelor romanizate ar fi fost mai puţin complicat ca cel latin, nu se poate documentà: în Franţa, Galii romanizaţi aveau acelaşi sistem morfologic, iar în Spania, Reţia şi Dacia, sistemul morfologic al popoarelor aborigene nu-l cunoaştem; de altminteri romaniştii admit în general că simplificarea sistemului morfologic în limbile neolatine este în mare parte o urmare directă a modificărilor fonologice. Ceeace însă ştim pozitiv şi putem constatà în tot cu-

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

prinsul Imperiului roman, este că începutul evului mediu însemnează o decădere mare a culturii. In aceasta vom găsi şi explicarea tulburărilor mari în rostirea limbei latine.

E un fapt constatat că omul, cu cât se găseşte pe o treaptă mai înaltă de civilizaţie, cu atât are o limbă mai îngrijită. Tocmai fiindcă ideile mai subtile pe care le exprimă cer o exteriorizare mai precisă şi mai clară spre a fi înţeles exact. Cu cât omul e mai cult, cu atât va conta mai puţin cu darul de ghicire a interlocutorului său; cu cât el se găseşte pe o treaptă culturală mai înapoiată, cu atât întregul său sistem de exprimare (în care intră cu rol activ şi gesticulaţia şi mimica) va fi mai mult o schiţare a ideilor decât o exprimare desvoltată a lor. Există limbi de popoare pe jumătate sălbatece, la care nuanţele sunetelor nu sânt necesare pentru înţelegerea exactă. Astfel Sievers (*Phonetik*[5] § 733) citează cazul unei Papuan, care în cuvântul *voka* „cafeà“ pronunţà pe *k* uneori ca spirantă fonică, alteori ca cluzivă fonică, alteori ca cluzivă afonă, apoi ca aspirată şi chiar ca africată, fără ca sensul cuvântului să se schimbe. De sigur faptul, că la Istroromâni, în unele părţi, nu se mai face nici o deosebire între *s* şi *ş*, ci amândouă sunetele (şi prin urmare şi ţ şi č) au dat acelaşi rezultat, pe care dialectologii îl aud unii ca *s* alţii ca *ş*, e o dovadă despre stadiul inferior cultural al acestor oameni săraci şi necăjiţi.

Cu decăderea civilizaţiei romane a fost sfărâmat dar şi lanţul care ţineà într'un mod atât de admirabil încătuşată unitatea limbei latine. Câmpul devenì rodnic pentru ivirea şi răspândirea de rostiri individuale din ce în ce mai depărtate de stadiul original al limbei.

17. Constatările făcute mai sus ne dau explicarea pentru un fenomen care la aparenţă e în contrazicere cu ceea ce ştim despre desvoltarea lentă şi gradată a modificărilor de rostire. Observăm anume că *cu cât o transformare fonetică cuprinde în sine deosebiri mai mici faţă de stadiul vechiu al limbei, cu atât ea se poate menţine mai mult*, fără să se generalizeze, rămâne deci ca „lege fonologică în acţiune“, pe care n'o putem formulà încă.

Intr'adevăr, dacă privim acèle transformări de rostire din timpuri vechi, care au dat limbei române înfăţişarea ei specială,

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

deosebind-o atât de mult de limba latină, precum e prefacerea lui *l* în *r*, a lui *bl* şi *br* în *ur*, *ul*, amuţirea lui *b* şi *v* între vocale, schimbarea dentalelor în sibilante înaintea unor sunete palatale, *â* din *a* în poziţie nazală etc., vedem că ele sânt cele mai „regulate", că apar generalizate asupra tuturor cuvintelor cu structură analoagă, şi că sânt răspândite în spaţiu asupra tuturor dialectelor şi încheiate în timp înainte de contactul nostru cu Slavii.

Dimpotrivă, avem alte modificări, desigur vechi şi ele, care însă până azi nu apar nici generalizate, nici răspândite în mod egal pe tot teritoriul, nici mai ales încheiate. Voiu cita un exemplu pe care orice Român îl poate controlà cu rostirea sa. E cazul lui *e* neaccentuat, care, dacă nu este final [1]) (în care caz este considerat ca dezinenţă flexionară), în graiul mieu apare în concurenţă cu *i*. Astfel, după accent, eu pronunţ *dumínecă*, *áger*, dar *áripă*, *áprig*, rostesc *piédecă*, *púrece* şi le scriu astfel, deşi formele *piedică*, *purice* sânt cele mai obicinuite în literatură, zic *galbin*, *carpin*, *pieptin*, rostesc însă şi scriu *frasin*. Inainte de accent rostesc *pricep*, *priveghez*, *rinichiu*, *mişel*, dar *nevastă*, *dumnezeu*, *belşug*, *vecin* (şi tot astfel *cetì*, *venì*). Pronunţarea mea nu este şi a altora. Astfel formele *duminică* (Jahresbericht IX, 174), *balegă* (Dicţ. Acad.), *precep*, *preveghez*, *nivastă* (Jahresbericht IX, 172), *Dumnizeu* (ib. 173), *bilşug* (Vârcol, Graiul din Vâlcea 9), *vinì* (ib.), *frasen* (Jahresbericht VIII, 263) sânt destul de răspândite, pe când *arepă* e rar, iar *meşel* şi *renichiu* nu cred să se audă undeva. In unele cazuri şi în unele regiuni s'a introdus o oarecare regularitate. Astfel Gamillscheg (*Oltenische Mundarten* 59) arată că prepoziţia *de* devine *di* numai înainte de alte prepoziţii: *de mine*, dar *dila* (formă pe care o găsim şi în *Codicele Voroneţean* $^{62}/_{10}$ şi în ţara Haţegului cf. studiul lui O. Densusianu p. 25). La Aromâni, unde prefacerea lui *e* neaccentuat în *i* este în unele regiuni generală, se conjugă *dzem* dar *dzimúi* (=*gem*, *gemuiu*). Instructiv e cazul următor: *e* de la sfârşitul substantivelor se preface în *i*, când îi urmează articolul *le*. Rostiri ca *soarile* (*Jahresber.* IV 273, VI 22, VIII 265 etc., Densusianu, Ţara-Haţegului 25), *uşile* (*Jahresber.* VI 14 etc.), *câ(i)nile* (*Jahresber.* III 210, VIII 255, IX 159), *dragostile* (Gamillscheg, *Olt.*

[1]) Se ştie că în unele dialecte, chiar dacoromâne, precum e cel moldovean, şi *e* final trece în *i*: *bini*, *lemni* etc.

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

Mund. 59), *broaştile, lemnile* (Densusianu, *Ţara-Haţegului* 25) se găsesc în cele mai multe regiuni[1]) şi asemenea de scrieri nu lipsesc nici în documente literare. Astfel în Biblia din 1688 cetim *iepurile* 136 v., la Odobescu (Scrieri III 246) *fluturile,* pe care-l are şi Alexandrescu (Meditaţii 230). Cauza acestei prefaceri a lui *e* în *i* pare a fi accentul proparoxiton: Gamillscheg (*Olt. Mund.* 59) citează cazul lui *razămi-te* din *razăme-te* (rezultat, după asimilarea lui *ă* la *e* următor, din *razămă-te*). Cu toată răspândirea şi vechimea acestei transformări fonetice, limba literară continuă a scrie şi o mare parte de Români a rosti *soarele, iepurele;* numai într'un caz trecerea aceasta fonetică a devenit regulă generală: la pluralele ambigene în *-urele*, devenit pretutindeni *-urile* (de prin sec. XVIII). Mai mult decât atât, acestea au silit forma nearticulată *-ure* să să prefacă în *-uri.* Deci *trupure — trupurele* din cele mai vechi texte, a devenit mai întâiu *trupure — trupurile* (stadiu pe care pare a-l fi ajuns limba lui Coresi) şi apoi *trupuri — trupurile.*

Cazul lui *e* neaccentuat, pe care-l putem observà în zilele noastre, ne arată înainte de toate că o şovăire poate durà timp îndelungat: la *e* şi *i* o putem urmări istoriceşte în curs de 4 veacuri. El ne mai arată încă şi aceea, că la acelaşi individ pot să dăinuiască forme duble în materialul său lingvistic, fără ca simţul de categorizare gramaticală să le sistemizeze. Cauza nu poate fi alta decât aceea că în silaba neaccentuată deosebirile de rostire le observăm mai anevoie decât în silaba scoasă în relief prin accent şi că ele pot rămâneà nebăgate în seamă când sânt atât de mici ca cea între *i* şi *e* (rostit mai mult închis în silabă neaccentuată).

Studiile dialectale conştiincioase abundă de astfel de cazuri şi formează desperarea filologului vecinic preocupat să constate legi fonologice fără excepţie.

18. **Concluzia?** Cred că din cele precedente reiese limpede mai întâiu un lucru: credinţa noastră în legi fonologice. Acestea nu sânt, cum le consideră Jespersen (*Phonetische Grundfragen* § 170) numai un mijloc de a ne scutì de rătăciri etimologice şi de a

[1]) In graiul mieu — şi sporadic am observat acest lucru şi la alţii — în vorbirea repede, rostesc *soar'le, frat'le* cu sincoparea vocalei posttone. Această formă a vorbirei „allegro" mi se pare că e pe cale să treacă în vorbirea „lento".

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

da preciziune şi siguranţă metoadelor noastre de cercetare, nu sânt abstracţiuni sau invenţii ale gramaticilor, ci sânt realităţi lingvistice, formule existente în mintea vorbitorului, întocmai precum „pluralul“ sau „condiţionalul“ sau „consecutio temporum“ sânt formule gramaticale, corespunzând unui raport constant ce există sau există la un moment dat în simţul unei limbi.

Nu numai cuvintele călătoresc, ci şi legile fonologice, observă Gamillscheg (*Oltenische Mnndarten* p. 67) cu dreptate. Călătoria trebue pricepută, fireşte, în mod figurat şi ar fi poate mai potrivit să zicem: nu împrumutăm numai cuvinte, ci şi legi fonologice. Precum cuvântul auzit, care exprimă scurt şi concis o idee pentru care nu aveam o expresie potrivită, ne este binevenit şi-l înglobăm imediat în tezaurul nostru lexical, tot atât de binevenită, sau şi mai mult chiar, este formula prin care se poate orândui materialul de limbă brut şi nesistemizat încă în mintea noastră. Această formulă o ghicim uşor din cuvintele pe care le auzim, rostite, unele într'un fel, altele într'altfel, după anumite condiţiuni, pe care le descoperim prin abstracţie. Astfel copilul, când învaţă o limbă, nu extrage numai „tulpina“ şi „dezinenţa“ formelor morfologice, ci şi legile fonologice care au aplicare în declinare şi conjugare. Următorul fapt observat de mine arată până la ce grad ajunge, în privinţa aceasta, grija copilului de a vorbi bine. In Cernăuţi. vânzătorii de haine vechi, Evrei cu toţii, umblă pe stradă strigând „handeles“. Pe copiii miei îi interesau aceşti negustori şi de câteori auzeau strigătul lor pe stradă, alergau la fereastră dându-mi de ştire: „uite un handeles!“ Intr'o zi se nimeriră doi în acelaşi timp înaintea casei noastre. Fetiţa mea, de vre o cinci ani atuncea, strigă cu bucurie: „auzi, tată, doi — (pauză) cum se zice: *handelesi* sau *handeleşi?*

Schimbările de rostire se ivesc, în mod normal, inconştient; tot fără să ne dăm seama despre acest lucru, le primim şi le imităm. Dar omul nu este numai o maşină inconştientă de articulat sunete, ci şi un gânditor, un observator al limbei sale, vecinic preocupat — în măsură mai mare sau mai mică, după cum talentul lui pentru limbă e mai mare sau mai mic — de a rândui materialul şi de a-şi perfecţiona limba. Prin comparaţie, subiectul grăitor izbuteşte să bage de seamă deosebirile între graiul său şi ale semenilor săi şi să stabilească raportul constant — legea — ce există între faptele observate. Cu cât deosebirea va fi mai mică, cu atât va fi remarcată mai greu, căci ea nu stânjeneşte înţelegerea cu alţii, cu atât deci va trece mai multă vreme până ce simţul nostru de împărţire în categorii va izbuti să formuleze o lege fonologică. Deci: anumite legi fonetice produc schimbări de rostire, iar anumite legi psihologice pot produce, în anumite cazuri, generalizarea acestor modificări de rostire asupra întregului material lingvistic. Rezultatul e legea fonologică.

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32

Individuală la origine, legea fonologică poate deveni, ca orice altă inovaţiune de limbă, colectivă. Căci omul este în acelaşi timp şi membru al societăţii. Această expansiune asupra unui grup social se întâmplă şi ea după anumite legi sociologice, pe care nu le cunoaştem încă în deajuns, pe care însă, din cauza aceasta, nu e voie să le nesocotim. Răspândirea unei modificări de rostire nu trebue să ne-o imaginăm ca pe o molimă ce cuprinde la un moment dat pe toţi cei ce vorbesc aceeaşi limbă sau acelaşi dialect, fără ca ei să aibă nici putinţa de a rezistà infecţiei, nici conştiinţa că sânt propagatori de bacili. Mi se pare dimpotrivă că din milioanele de inovaţiuni de limbă individuale, cele mai multe se pierd fără a lăsà urmă; o parte mică rămâne însă prin selecţiune; în structura noastră socială este dată posibilitatea de răspândire a acestor inovaţiuni; dintr'un centru cu prestigiu legile fonologice — adecă modificările de rostire categorizate — se răspândesc printr'o „traducere", o adaptare a formei vechi de a rostì cuvintele la forma nouă. Numai admiţând acest fel de propagare a legilor fonologice ne putem explicà cazurile de „regresiune fonetică". Intr'adevăr, dacă partea cea mai mare a teritoriului dacoromân rosteşte azi *bine*, rostirea aceasta n'a fost totdeauna atât de generală. Cercetând „stratigrafia" *(Dacoromania* I 386) acestui fenomen, vedem că într'o regiune mare a teritorului dacoromân, între lat. *bene* şi modernul *bine*, a existat stadiul *bire*. Dacă însă în regiunile din nordul Mureşului forma *bire* a devenit iarăşi *bine*, nu este pentrucă la aceşti Români, *r* între vocale s'a prefăcut în *n* printr'o transformare lentă şi gradată (precum se prefăcuse, cu veacuri înainte, în aceleaşi condiţiuni, *n* în *r*), ci pentrucă ei, observând la vecinii lor de sud rostirea cu *n* şi recunoscând condiţiile în care acest *n* se deosebeşte de *r* al lor, au adoptat pronunţarea aceasta.

Concepţia aceasta, ţinând seama de noile achiziţii ale ştiinţei, salvează cea mai importantă din descoperirile generaţiei trecute, credinţa că limba, în evoluţia sa, e diriguită de anumite legi, de care cercetătorul trebue să ţină seama. Atât, că aceste legi, când ele privesc forma exterioară a graiului, rostirea, nu sânt în esenţă deosebite de legile generale care diriguesc evoluţiunea limbei şi deci nu e voie să facem o distincţie artificială între formă şi conţinut, căzând, ca neogramaticii, în greşala metodică, relevată cu drept cuvânt de Schuchardt, de a da „explicaţii" — psihologice — „excepţiilor", dar de a lăsà neexplicate înseşi „cazurile normale" (căci arătarea fazelor intemediare ale desvoltării, din punct de vedere fonetic relevează numai o latură, şi nu cea mai importantă, a problemei).

Cluj, 1921. **Sextil Puşcariu.**

BDD-A14636 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:32